

Lyd- og formverket i gausdalsmålet

Jens Haugan

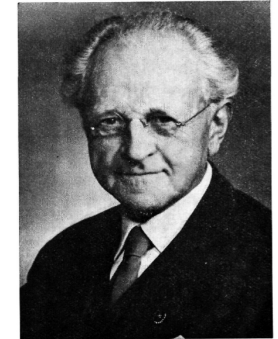
Høgskolen
i Innlandet

Samandrag: **Lyd- og formverket i gausdalsmålet**

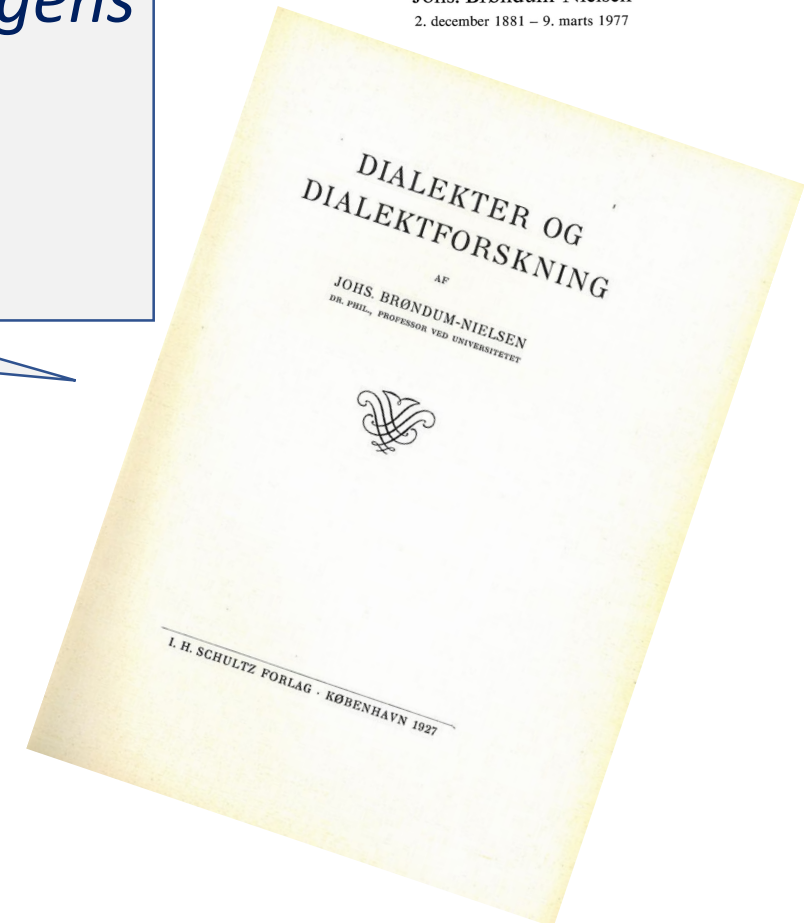
- Eg ønskjer å presentere starten på eit grammatisk kartleggings- og analyseprosjekt der eg undersøkjer lyd- og formverket i målet i Gausdal, ein kommune sør i Gudbrandsdalen i Innlandet fylke.
- Målførestudier i form av kartleggingar og systematiseringar høyrer i praksis gjerne til ei svunnen tid i nordiskfaget, der ein i dag ofte heller ser på sociolingvistiske utviklingstrekk i samband med sosiale forhold, urbanisering og påverknad frå skrift- og mediesamfunnet.
- Eg ønskjer likevel å sjå bakover og undersøkje kva for språkhistoriske og språkinterne mekanismar som kan ha ført fram til lyd- og formverket i gausdalsmålet, som då er forskingsspørsmålet mitt.
- I samband med dette vil det i første omgang vere relevant å diskutere metodiske utfordringar knytte til notasjonen av målføreprøver. Sjølv om tradisjonell målføregransking har vore sterkt nedprioritert i akademia dei siste tjue åra, kan det sjå ut som om det er ei aukande interesse for ordlister og bøker om dialekter og lokale forhold. Eit relevant spørsmål vil då vere korleis ein skal presentere dialektale ordformer i ei skriftform som kan brukast av fleire enn berre språkforskarar. Norvegia og IPA vil gjerne vere utfordrande for folk flest, og det vil elles kunne vere nyttig å få fram ein etymologisk og systematisk samanheng i ei språkhistorisk orientert framstilling av eit målføre.
- Den første og største delen av føredraget vil då vere ein presentasjon av og ein argumentasjon for notasjonsmodellen som eg vel å bruke i arbeidet mitt, før eg vil gje nokre døme på utviklingar i gausdalsmålet som eg finn spesielt interessante.
- Nokre av dei systematiske utviklingane kan forklarast ut ifrå dei ulike alternativa som følgde med kvantitetsomlegginga etter den gamalnorske perioden, der tidlegare kortstavingsord kunne få ulike uttale- og bøyingsformer i ulike målføre i landet. Og andre kan t.d. ha å gjere med mekanismane fonetisk svekking, assimilasjon eller analogi.

Enhver Lingvist, om han end har beskæftiget sig aldrig saa meget med den historiske Grammatik, maa ogsaa en Gang paa inndgaaende Maade have givet sig af med Dialektstudier, om ogsaa blot paa et lille Omraade, ellers har han ingen Ret til at tale om Sprogforskningens principielle Spørgsmaal.

Johs. Brøndum-Nielsen 1927:3 (Mæhlum & Røyneland 2012:13)

Johs. Brøndum-Nielsen
2. december 1881 – 9. marts 1977

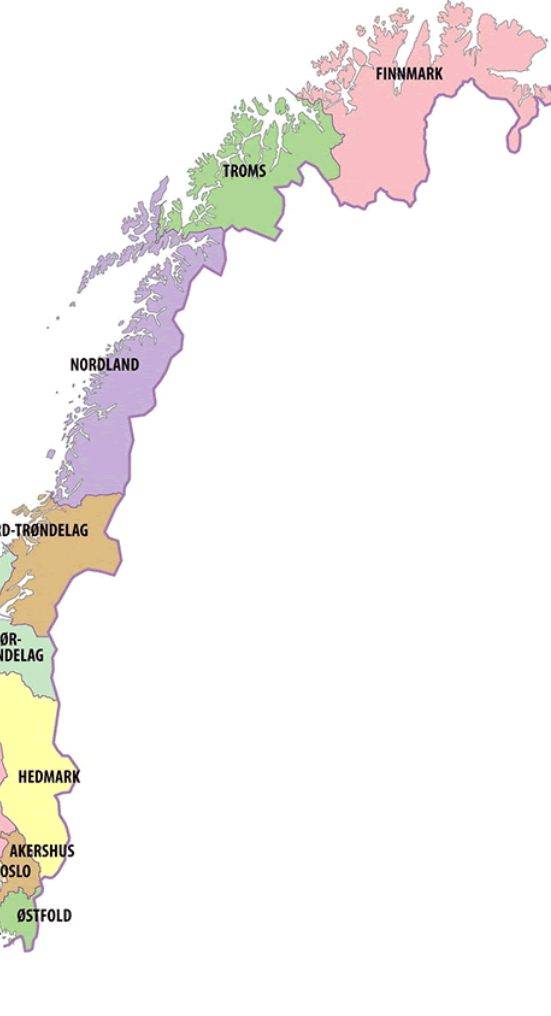
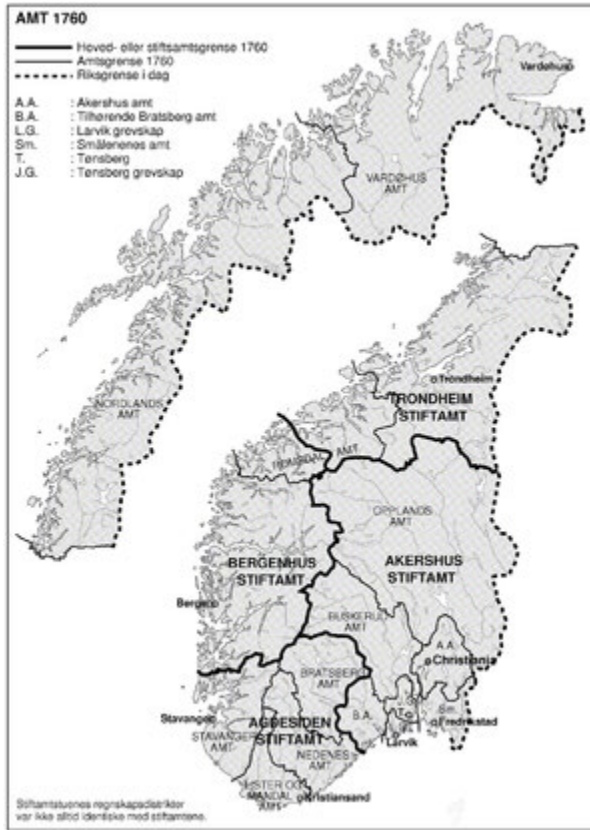
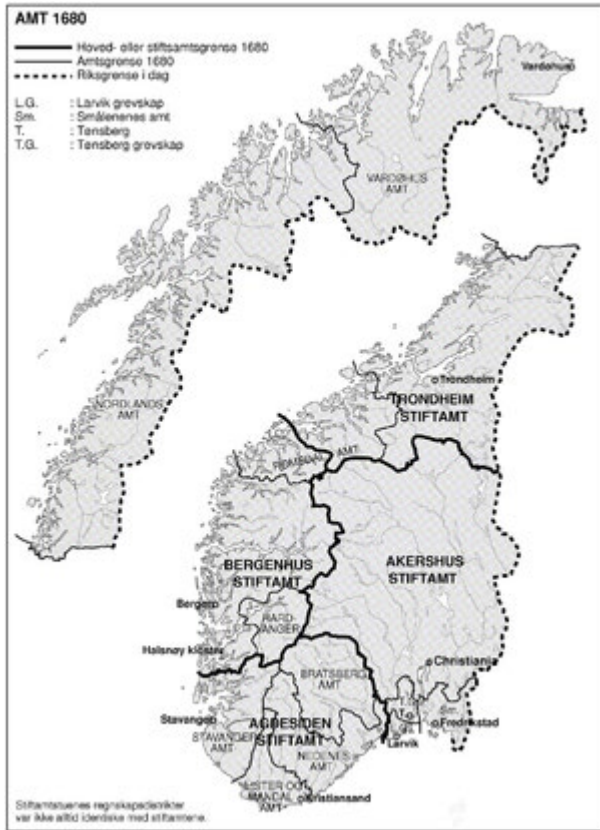
Grovinndeling av dialektene

Administrativ plassering 2022

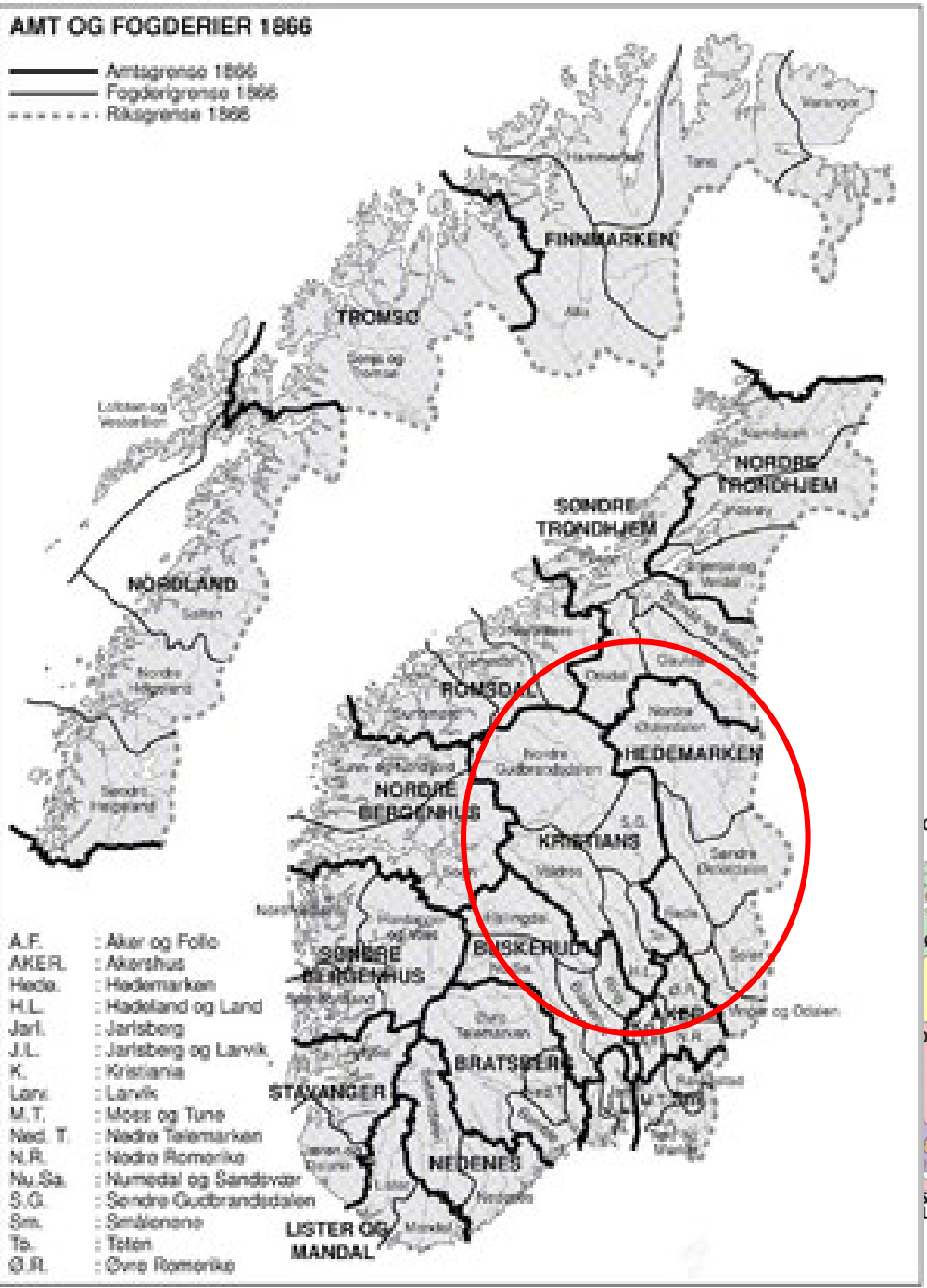
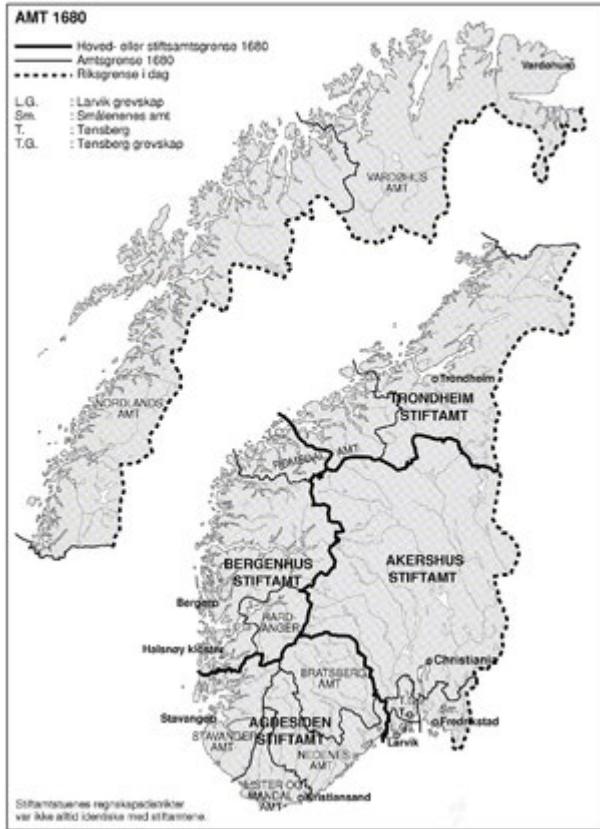

<https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Amt>

<https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Fogderi>

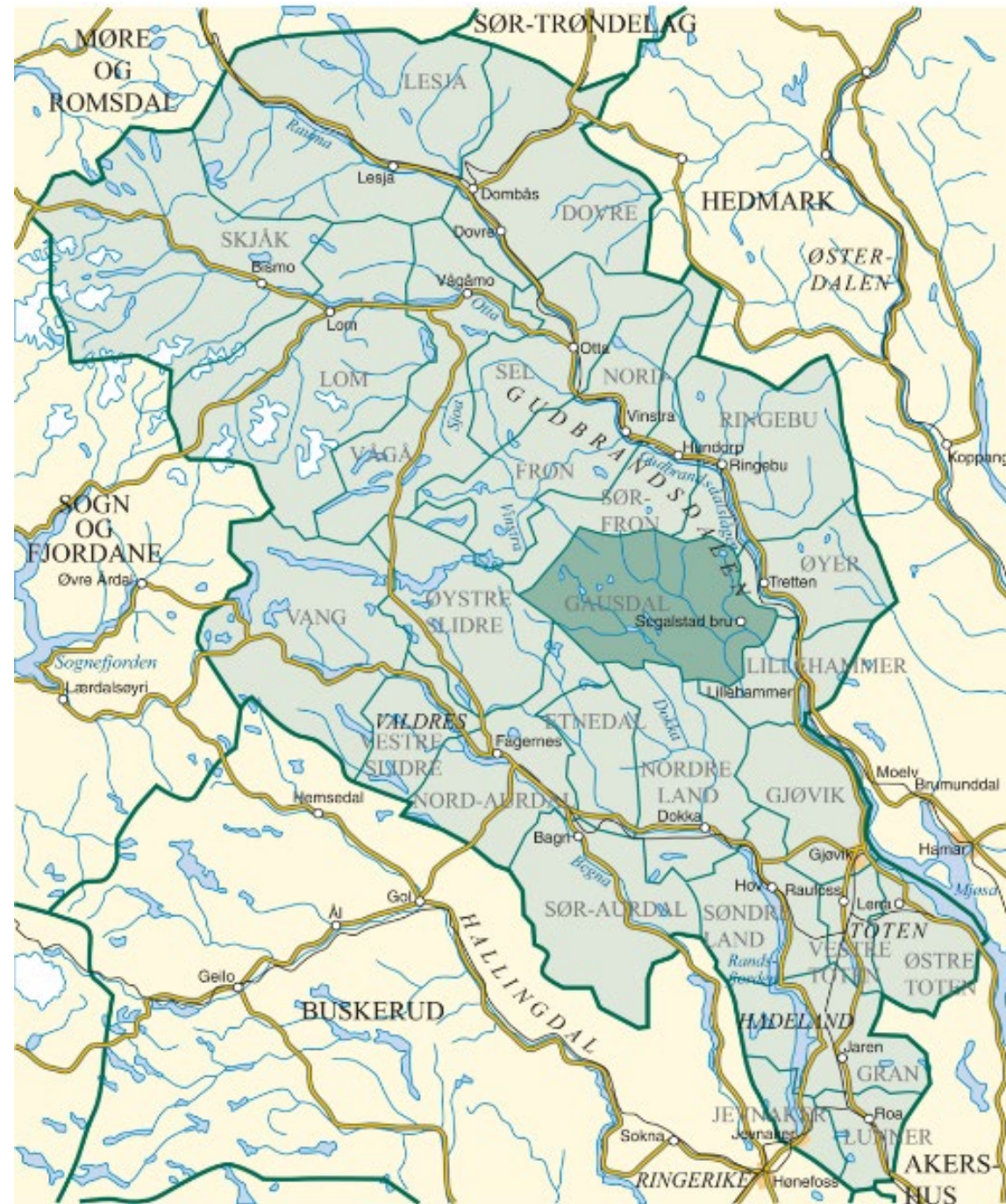
Historiske administrative inndelingar/avgrensingar

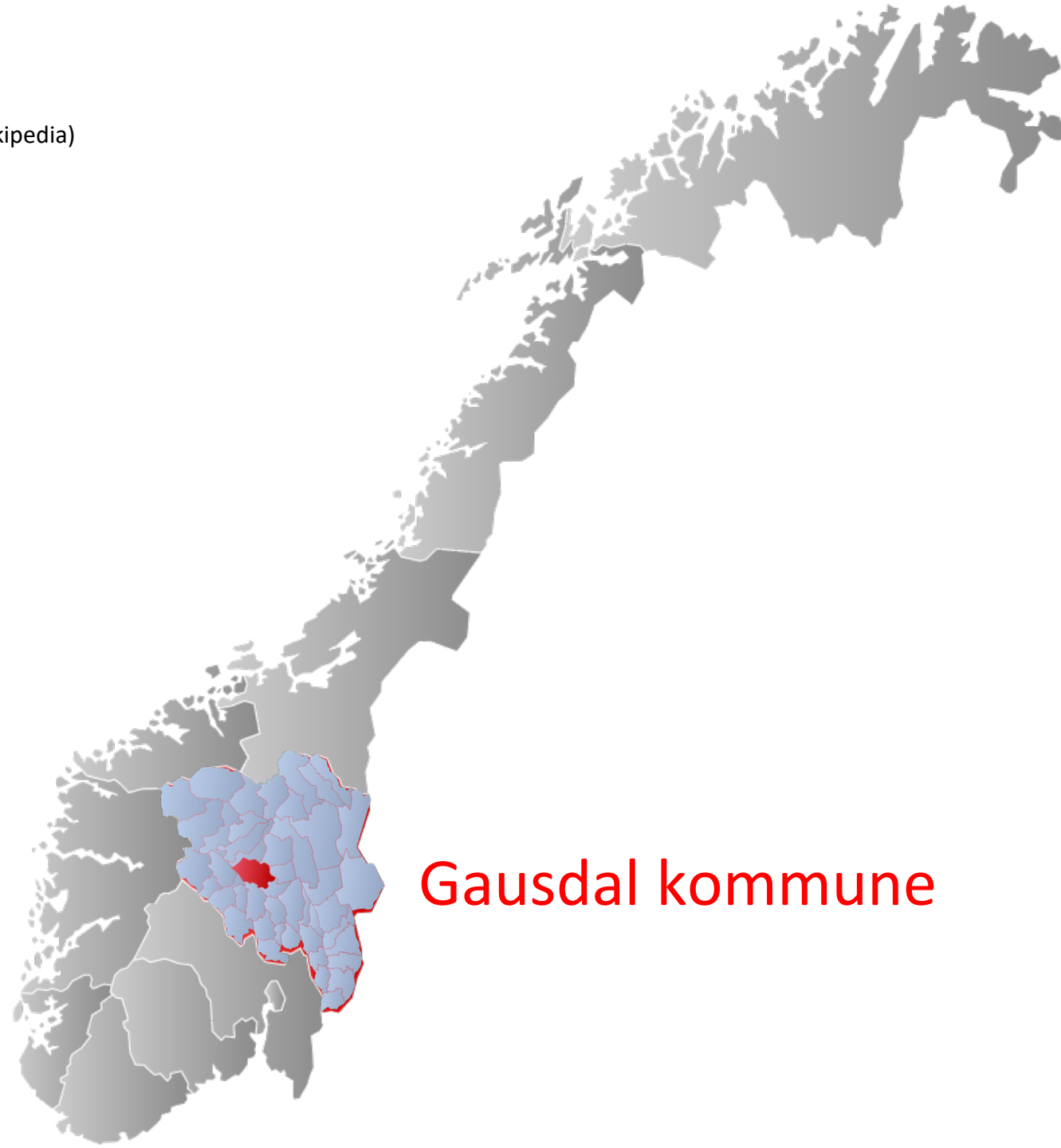
<https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Amt>

<https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Fogderi>

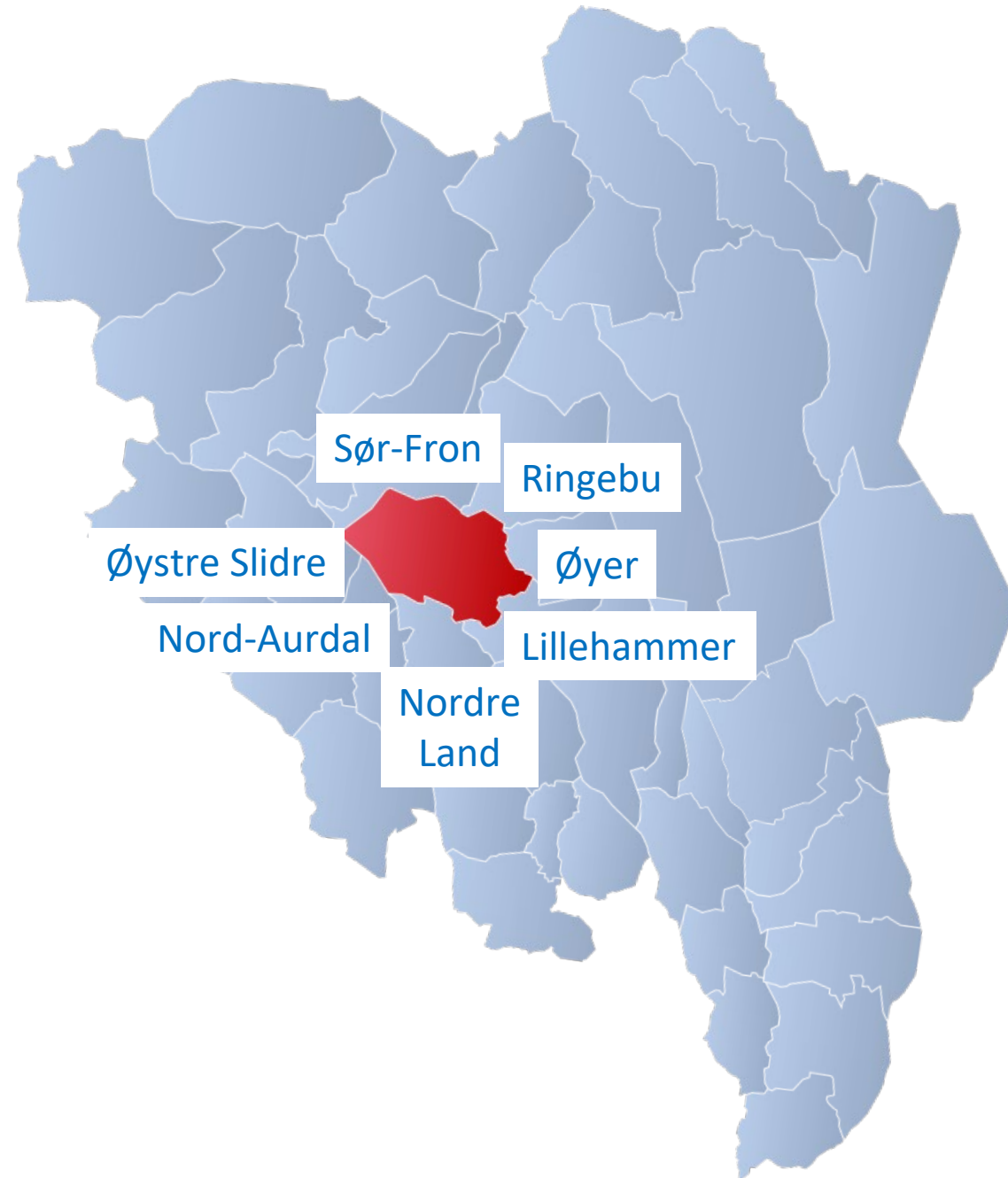
Oppland

6079 innbyggjarar (Wikipedia)

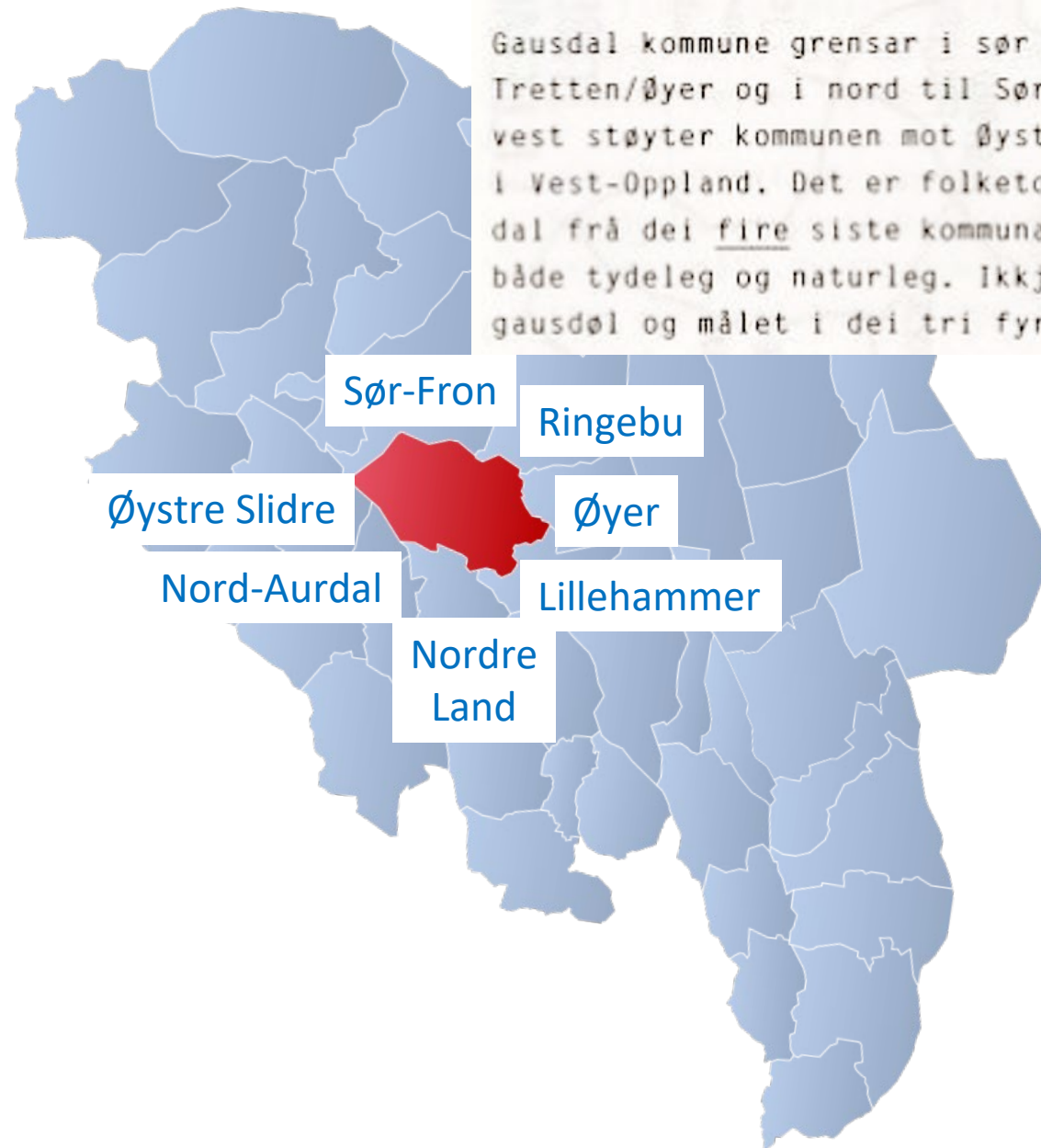
Gausdal kommune

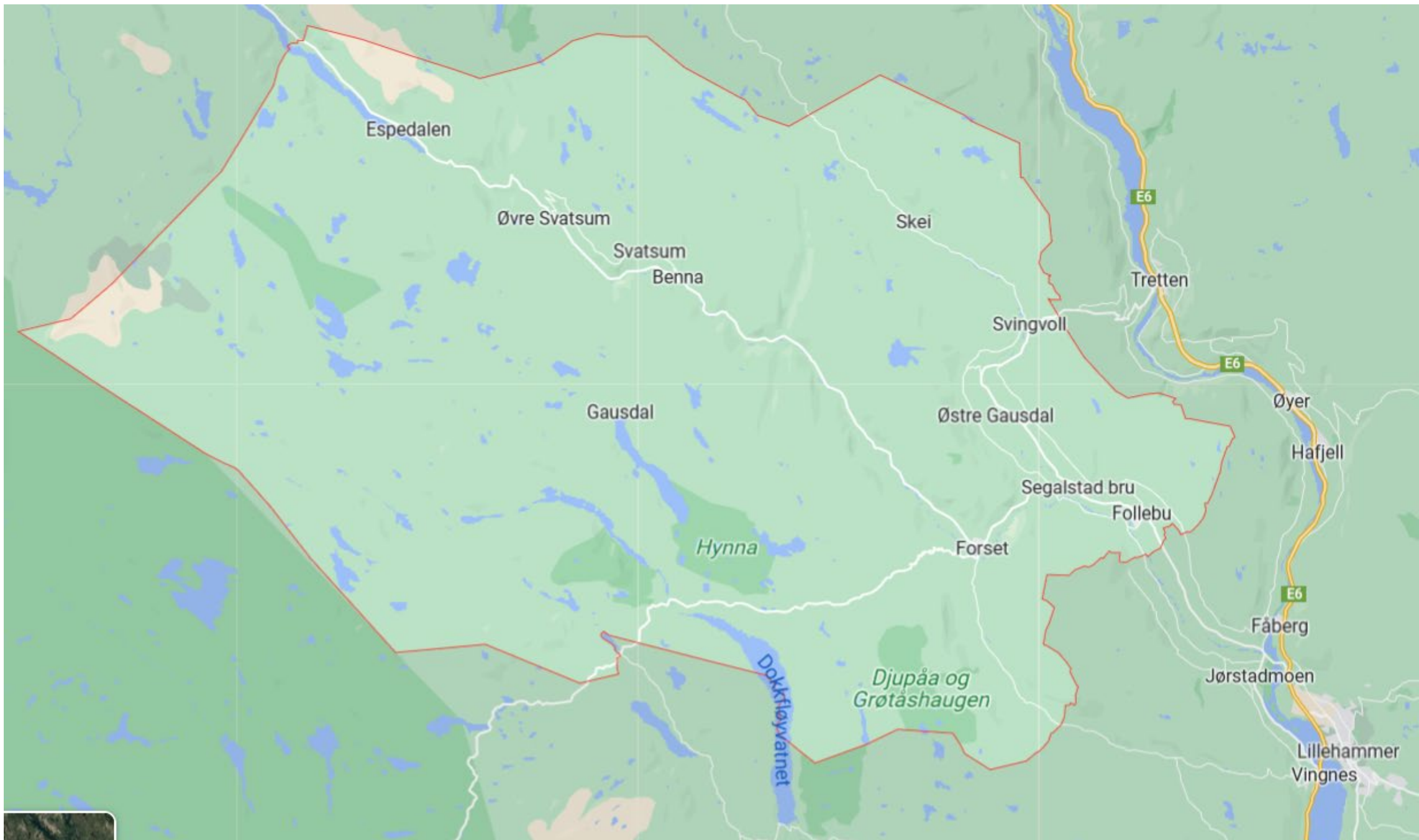
GAUSDAL OG GAUSDALSMÅLET

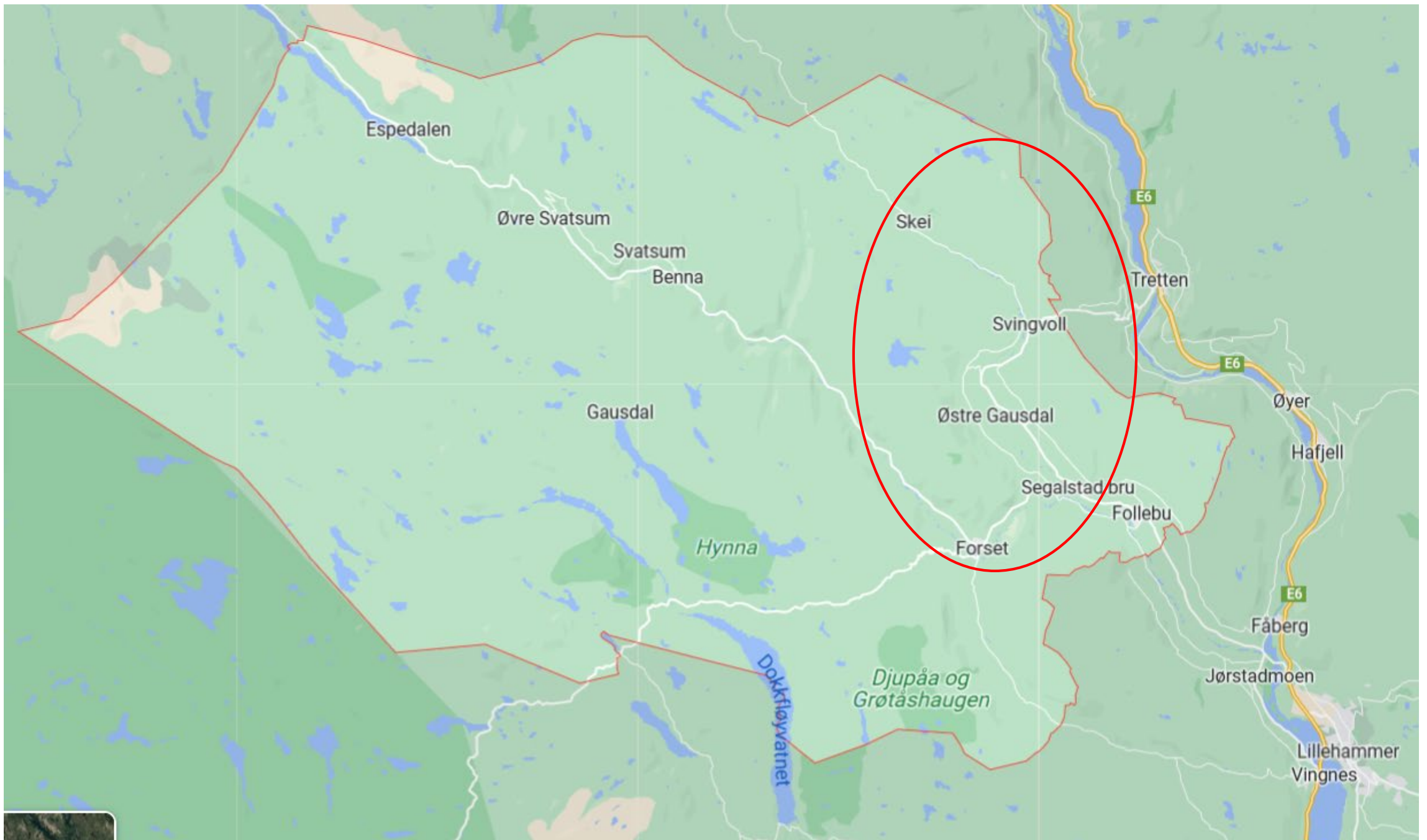
GAUSDAL KOMMUNE

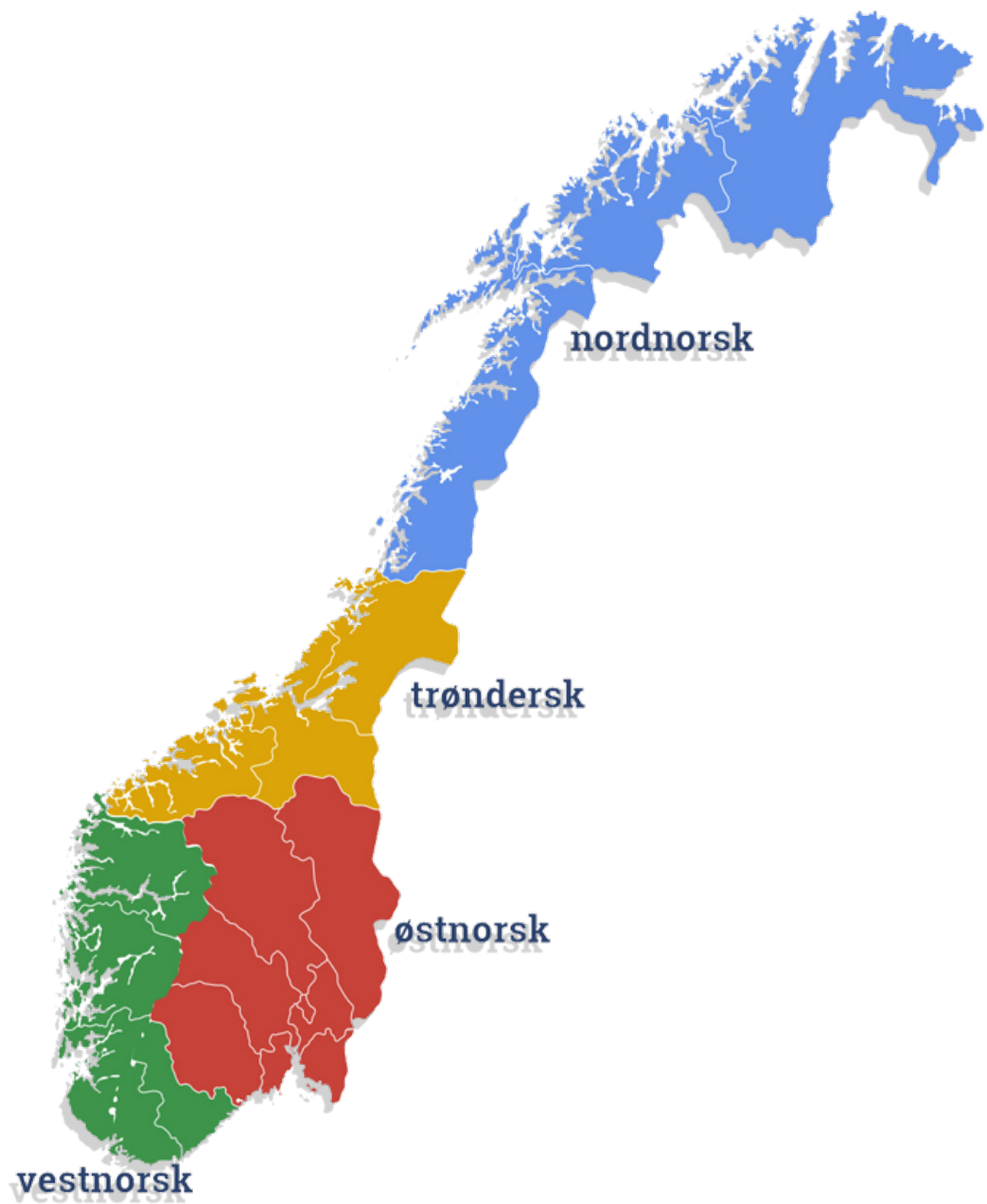
Gausdal kommune grensar i sør til Fåberg/Lillehammer, i aust til Tretten/Øyer og i nord til Sør-Fron og Ringebu i Gudbrandsdalen. I vest støyter kommunen mot Øystre Slidre, Nord-Aurdal og Nordre Land i Vest-Oppland. Det er folketomme skog- og fjellområde som skil Gausdal frå dei fire siste kommunane. Av den grunn er dialektskiljet her både tydeleg og naturleg. Ikkje fullt så bråe er overgangane mellom gausdøl og målet i dei tri fyrste kommunane.

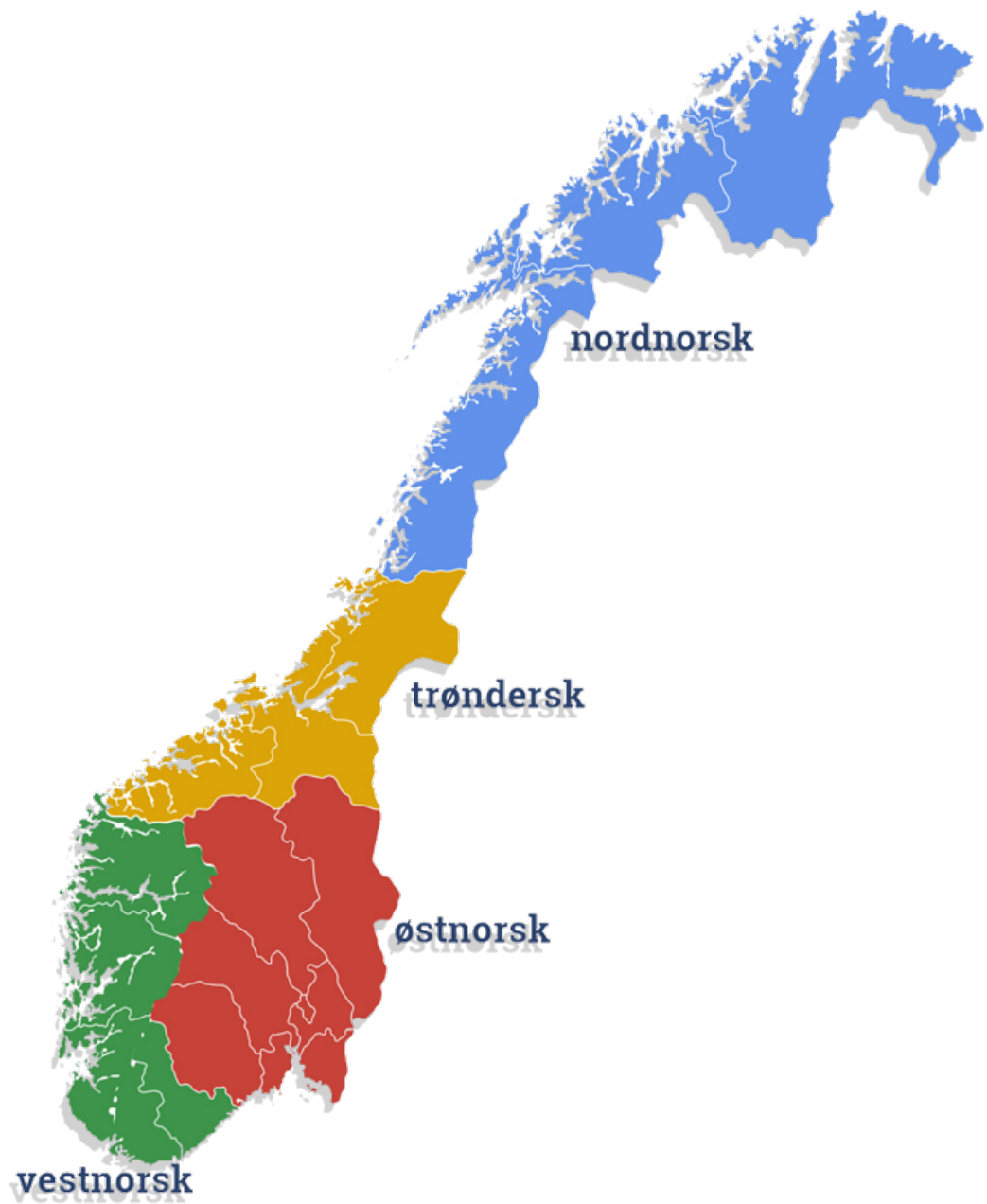

Vestad: Gausdalsmålet, s. 5

Kart I: Austnorsk

Kart I: Austnorsk

Gudbrandsdalen

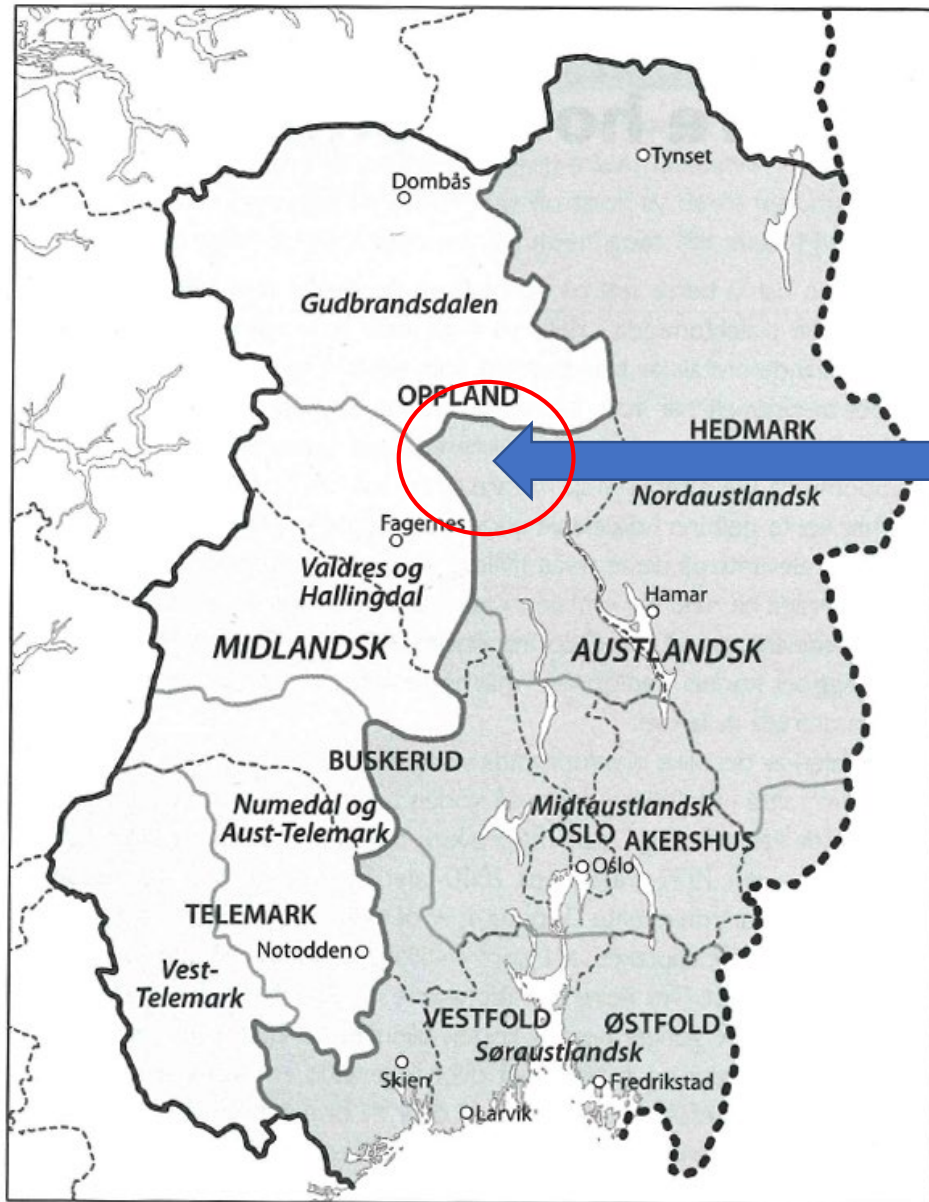
midlandsk

nordaustlandsk

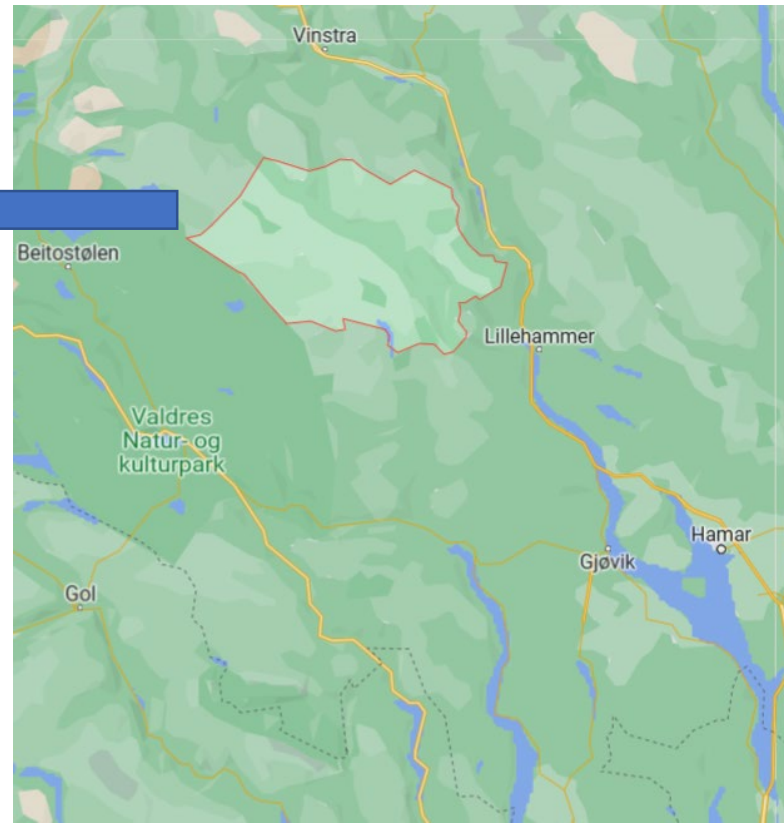
midtaustlandsk

sørøstlandsk

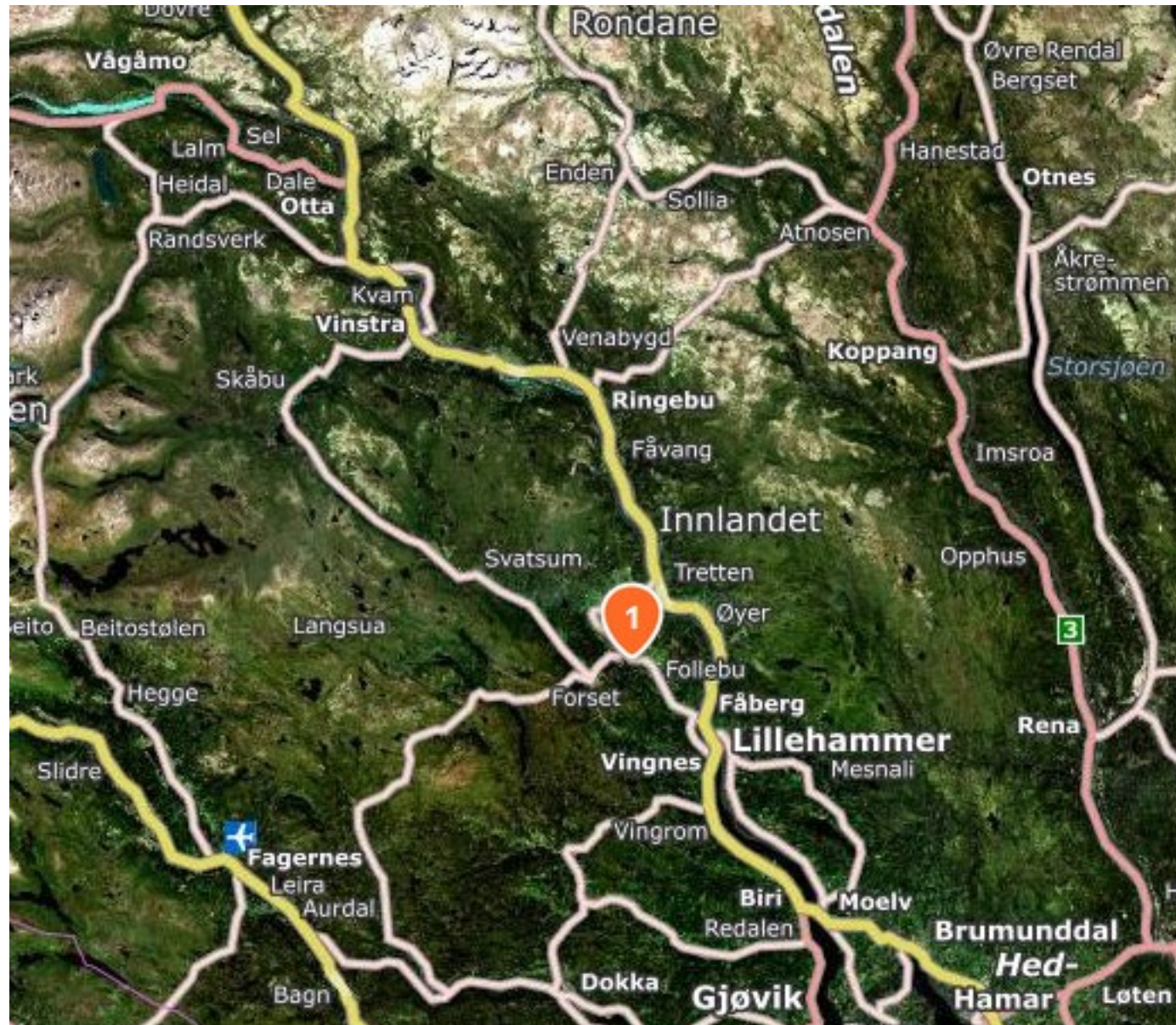
Kart I: Austnorsk

(midlandsk) nordaustlandsk

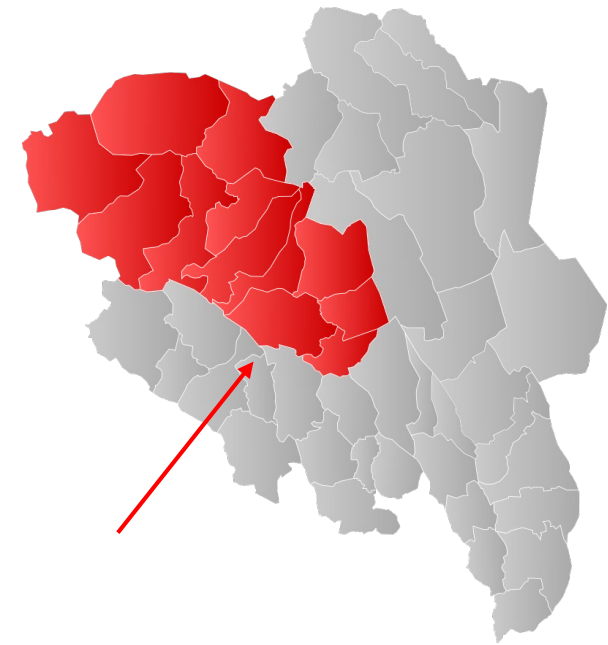
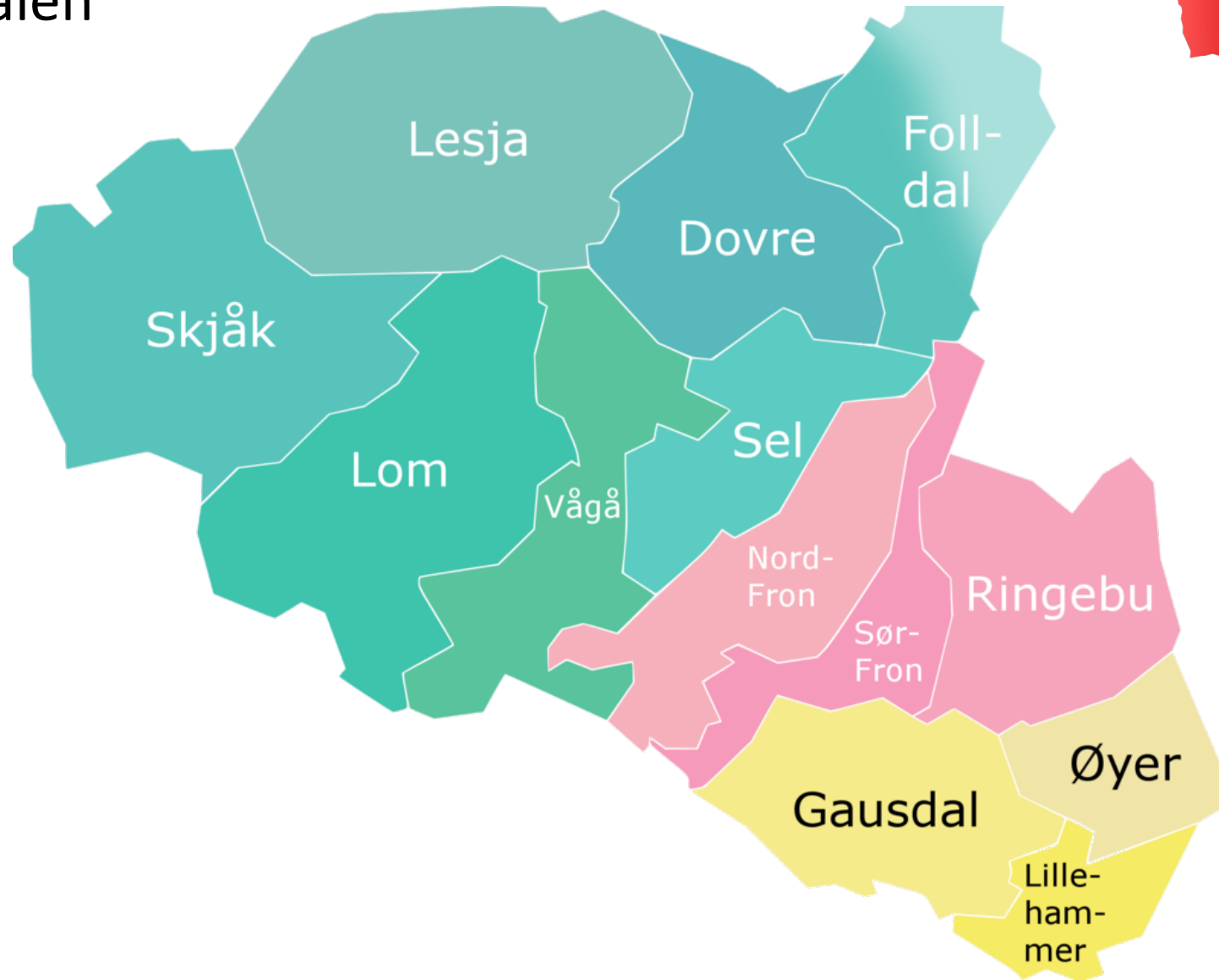

Kommunikasjons- vegar i nyare tid

Tretten
Øyer
Fåberg
Lillehammer

Gudbrandsdalen

<https://no.wikipedia.org/wiki/Gudbrandsdalen>

«Dø|» > jf. Gudbrandsdalen, Østerdalen, Hallingdal, Numedal

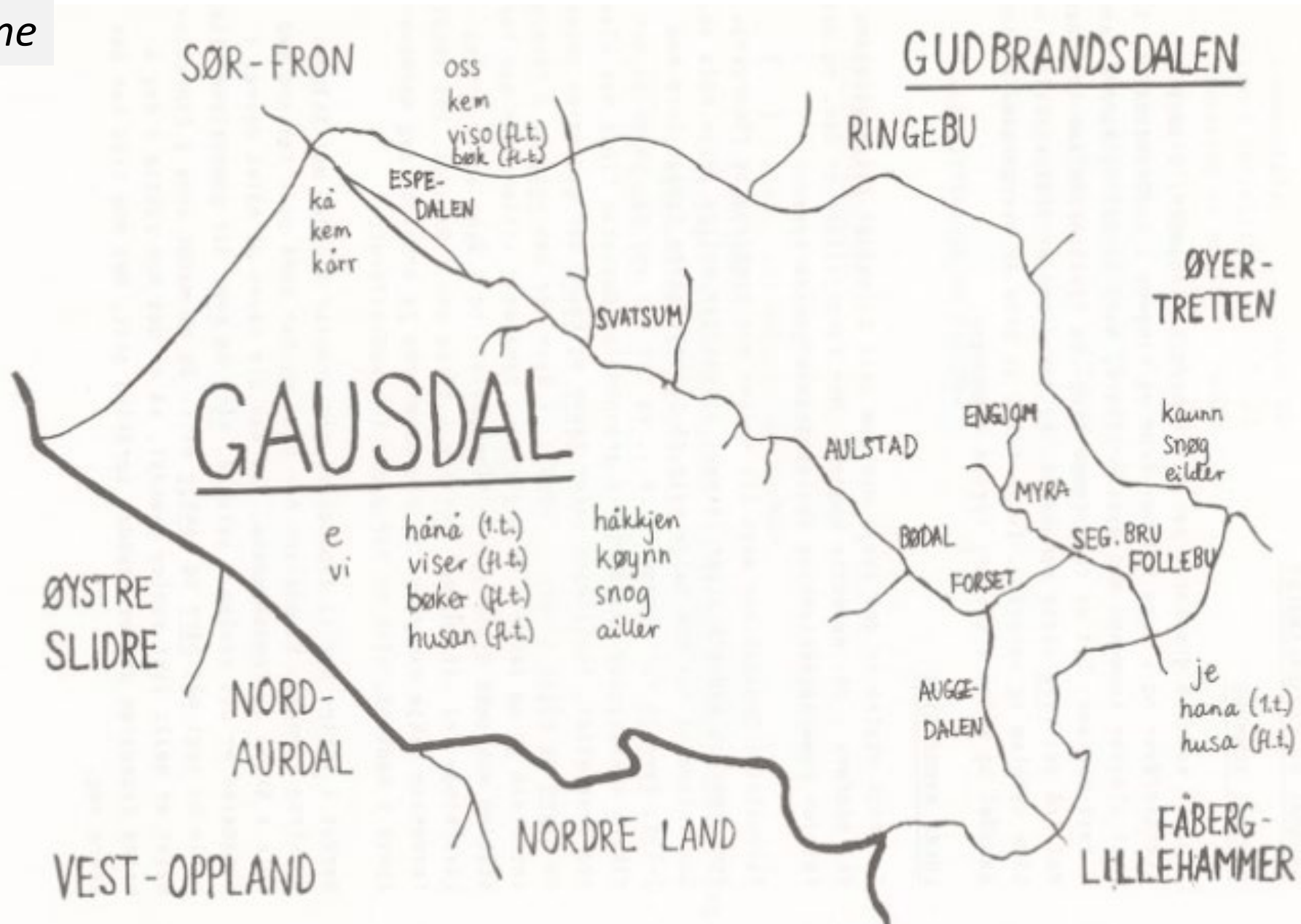
Gudbrandsdøl (dialekt)

Gudbrandsdøl, òg kalla *gudbrandsdalsmål*, *gudbrandsdalsdialekt* og *gudbrandsdaling*, eller rett og slett **døl**, er dialekten som blir tala i Gudbrandsdalen. Kjerneområdet er Nord-Gudbrandsdalen, og dialekten der blir gjerne kalla **norddøl**. Gudbrandsdøl blir rekna til midlandsmåli av austnorsk, men har òg ein del til felles med østerdøl og opplandsmål så vel som med trønder. Karakteristiske dialektdrag inkluderer jamvekt med kløyvd infinitiv (*å væra*, *å tåå*; *å vise*, *å kaste*), tjukk l (*båf*), delt hokjønn (*bygdé*, *vísa*) og reduksjon av endings-a i overvektsendingar både i historisk sett open (*å kaste*, *ei kjørhkje*) og historisk sett dekt posisjon (*flaire hæste*). Elles er å merke seg kraftig preaspirasjon føre lang, ustemt lukkelyd (*knahpp*, *dæhtte*, *bahkke*) og, særleg i norddøl, mykje bruk av kort trykksterk staving (*ei víku*, *ei hōfo*, *eitt vēt*).

Talemålet i Gausdal har mest til felles med tretling og fåberging. Ordformer og lydverk viser likevel ulikskapar mellom desse måla au. Gausdalsmålet har nok halde meir på palataliserte former (ord med j-lyd; laengje for 'lenge', t.d.), og det har vel kan hende au eit rikare vokalsystem enn desse to grannemåla. Dessutan finst det klare ordforskjellar. Tretlingen seier haunn og kaunn der gausdølen snakkar om håynn og kåynn ('horn', 'korn'), i Øyer får dei snøg og i Fåberg seier ein je og ikkje e om seg sjølv. Bymålet i Lillehammer har forståeleg nok sett djupe spor i fåbergmålet, og i Øyer au er truleg påverkainga frå Lillehammer lettare å merke enn i Gausdal. Det skulle forresten ikkje overraske om pronomenaforma je arbeidde seg nordover synst i Gausdal, slik ho har gjort i hovuddalføret.

eg/jeg, hane

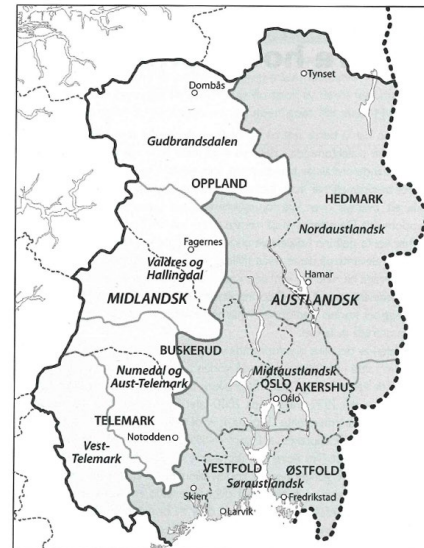
e
håná

je
hana

Somme pråkgranskarar set måla i Gudbrandsdalen under det som blir kalla Midtlandsmål, t.d. Sigurd Kolsrud, Papazian/Helleland. Her finn ein au målføre i Valdres, Hallingdal og Telemark. Andre deler dalen og tek sørdalsmåla med i Opplandsmål, der måla på "flatbygdene" høyrer til. Det gjer m.a. Amund B. Larsen og Hans Ross. Det er kan hende ikkje riktig å setja gausdøl og dei andre måla i Sør-Gudbrandsdalen i nokon bestemt "målbås". Somme drag ved sørdalsmåla peiker mot Midtlandsmål, andre meir mot Opplandsmål. Det vil dei fleste vera einige i!

Kart I: Austnorsk

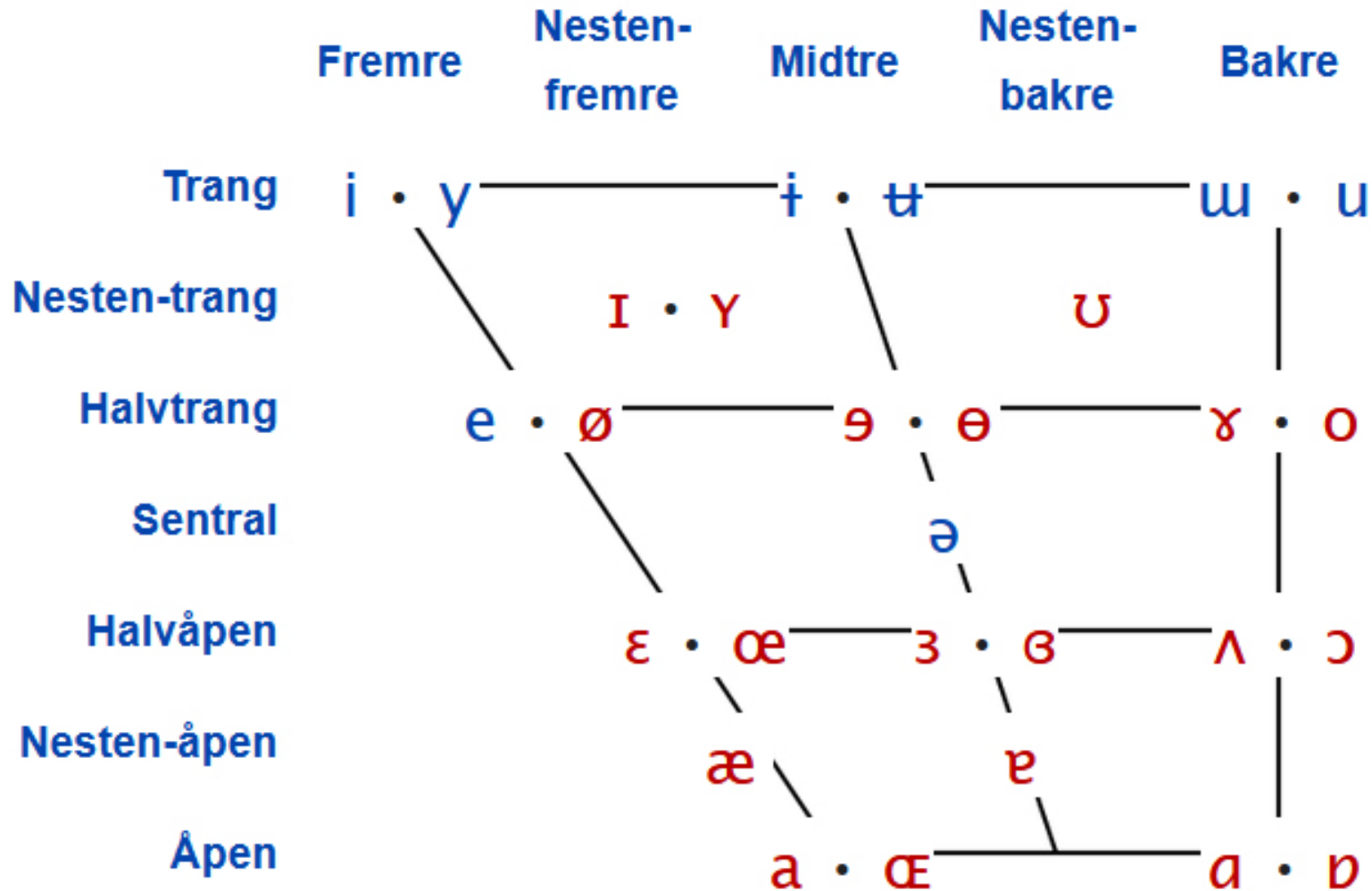

Vestad: Gausdalsmålet, s. 7

Lydsystem (fonologi)

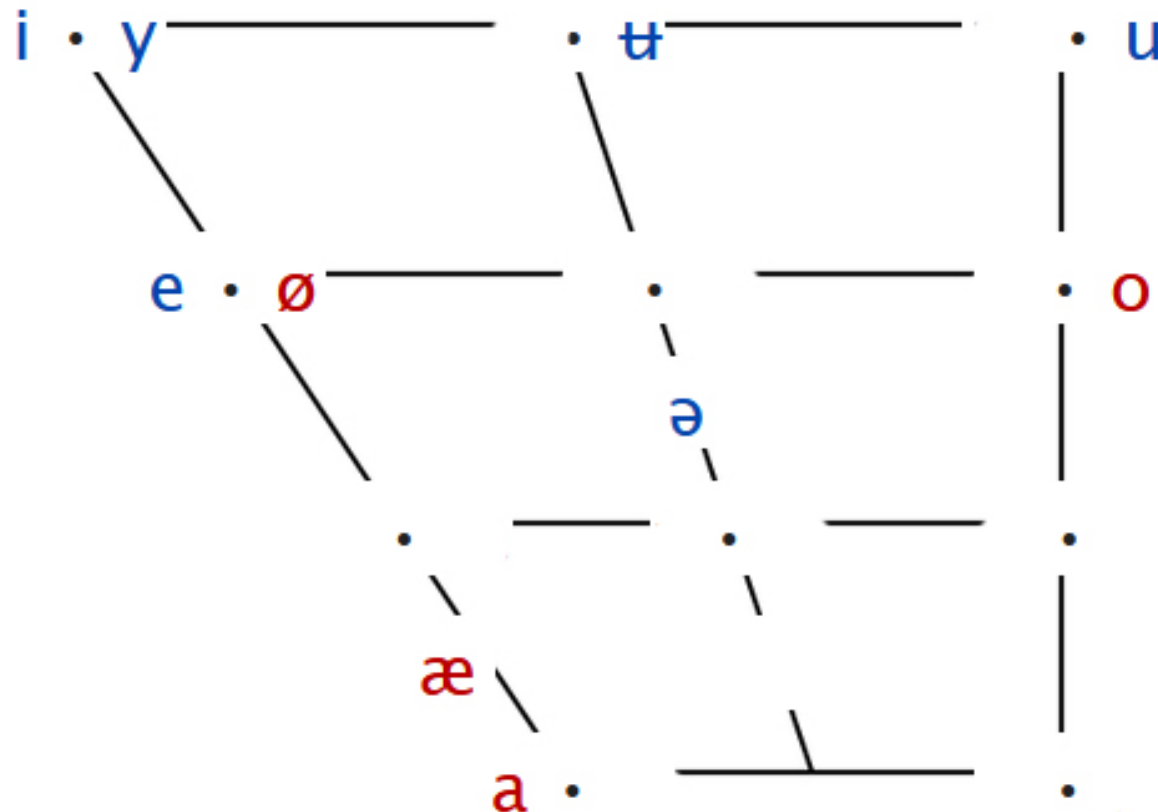
Vokalfirkanten (IPA)

IPA

Lydsystemet i moderne norsk (fonologi)

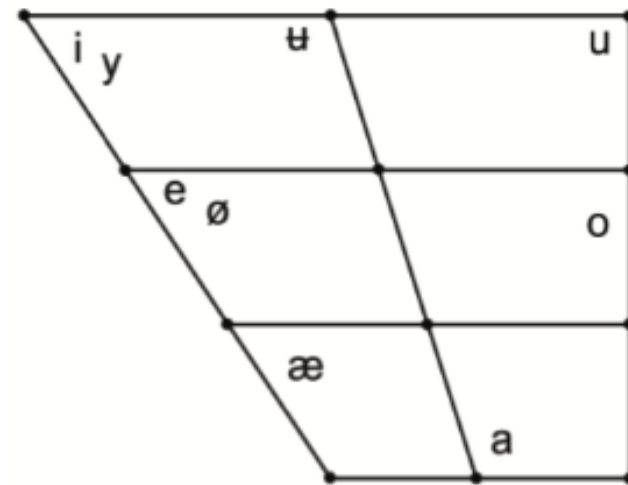
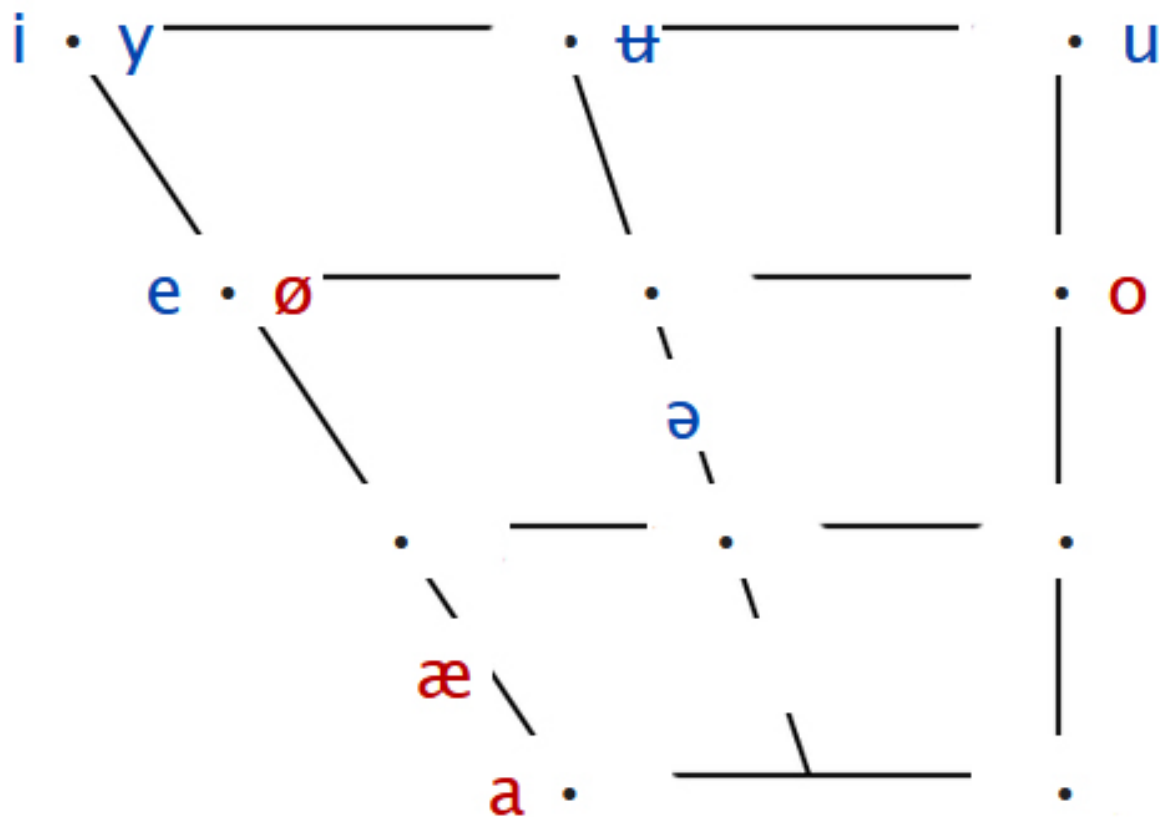
(idealisert/forenkla ut frå IPA-vokalfirkanten)

IPA

Lydsystemet i moderne norsk (fonologi)

(idealisert/forenkla ut frå IPA-vokalfirkanten)

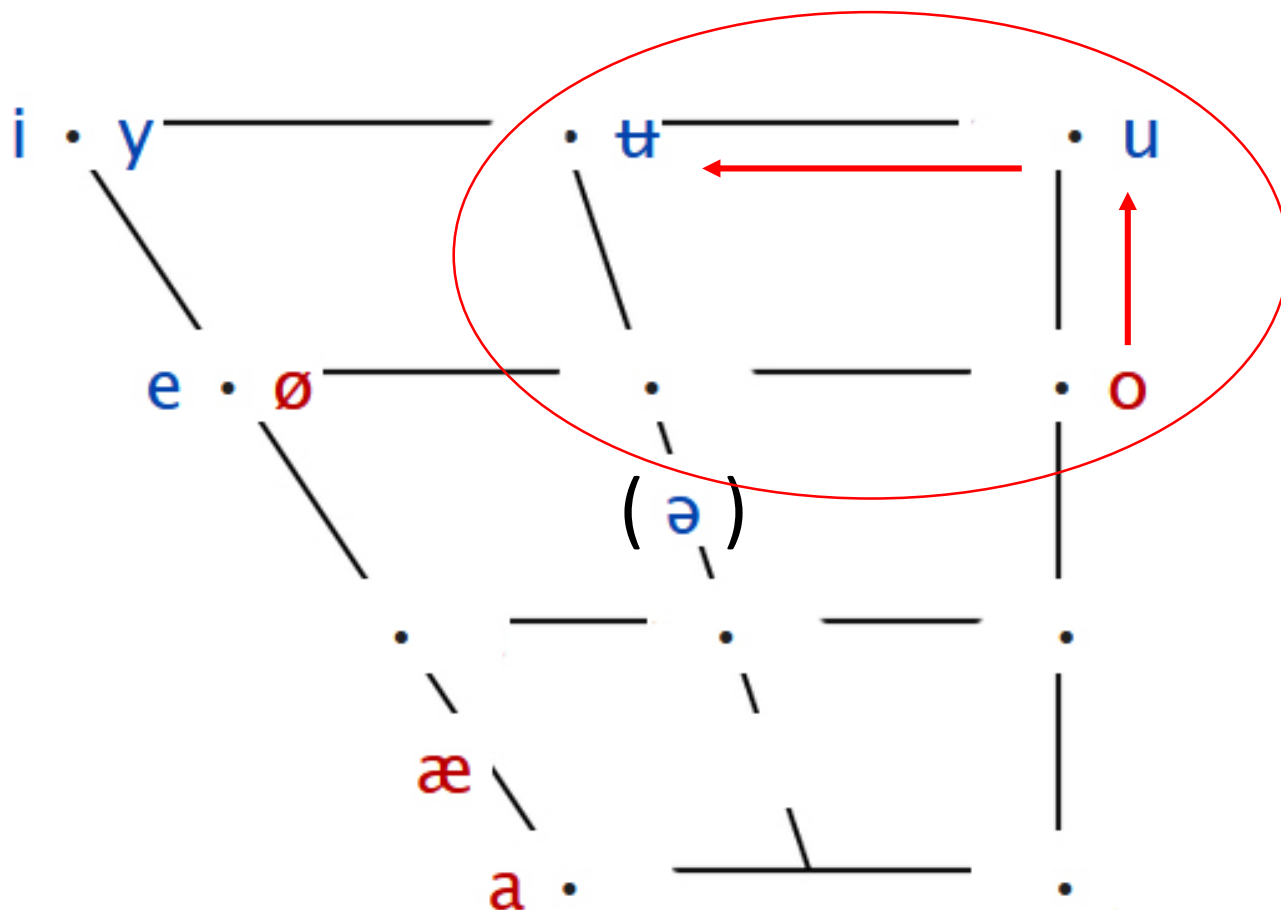

<https://snl.no/vokalfirkanten>

SNL/Skjekkeland

Lydsystemet i moderne norsk (fonologi)

(idealisert/forenkla ut frå IPA-vokalfirkanten)

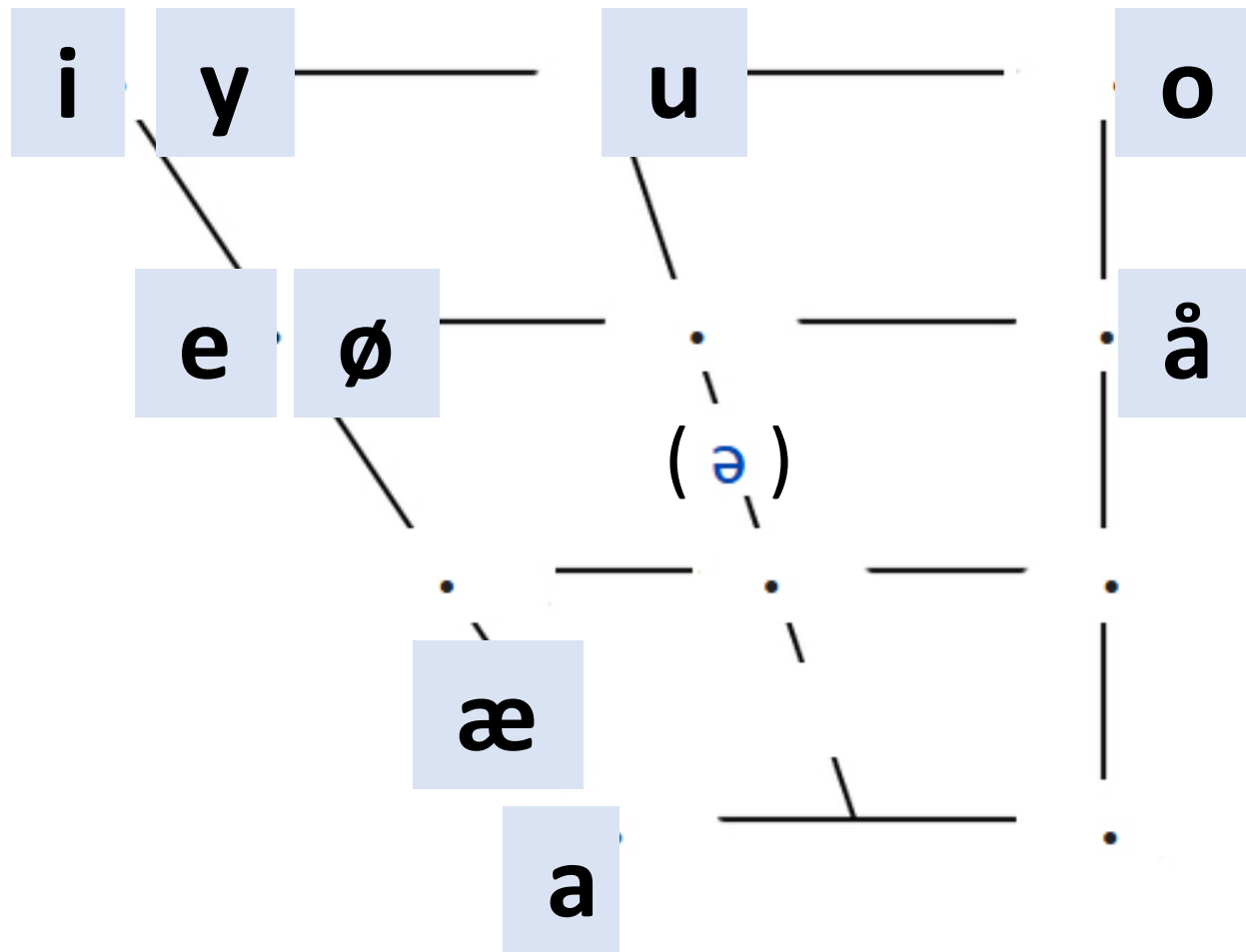

Norsk
ortografi

Vanleg fordeling/samsvar mellom lyd og bokstav

(idealisert/forenkla ut frå IPA-vokalfirkanten)

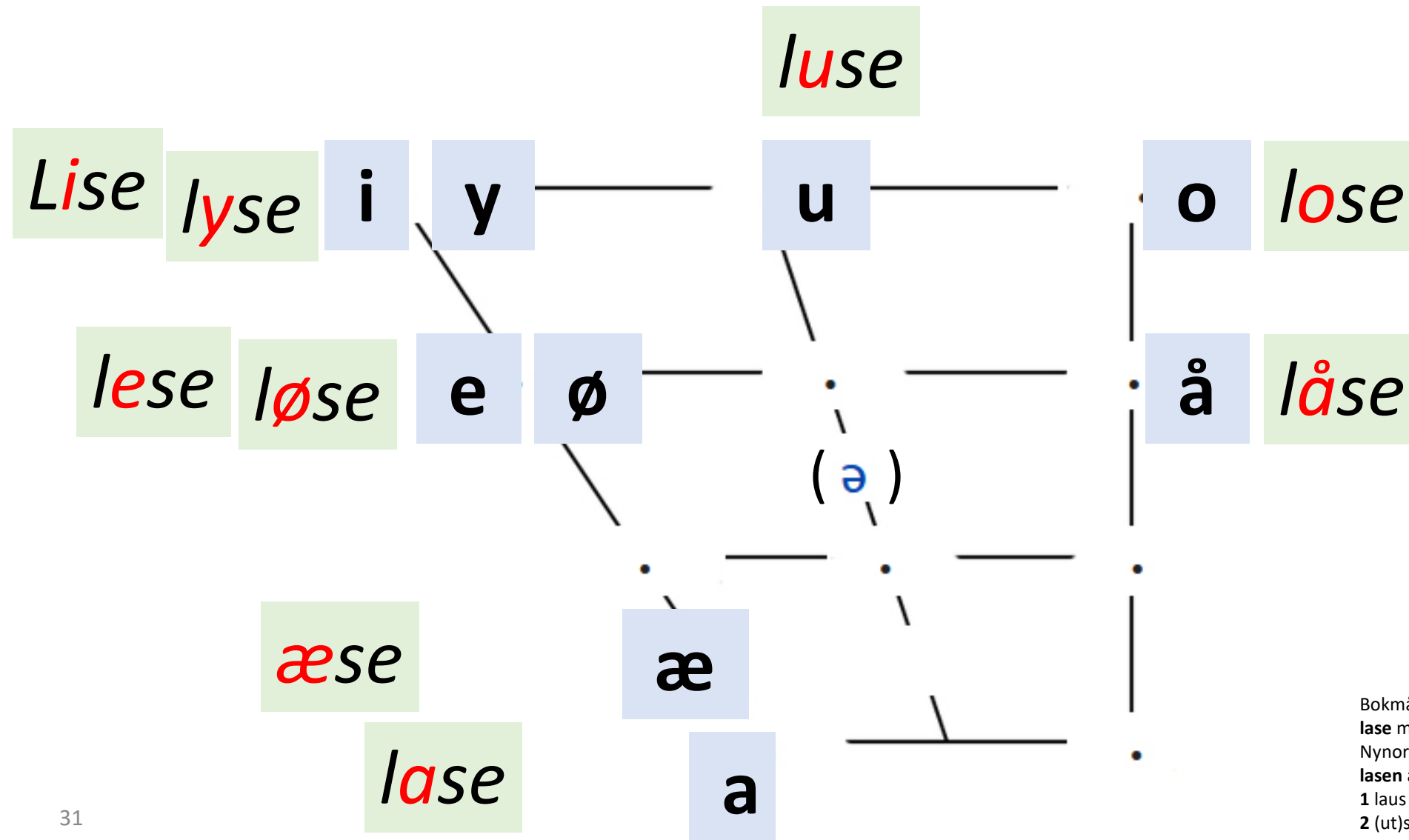
9 bokstavar

Norsk
ortografi

Vanleg fordeling/samsvar mellom lyd og bokstav

ortofoni

Bokmål:

lase m1 (lavtysk *las* '(nedhengende) lapp') mest foreldet: fille
Nynorsk

lasen a4 (norrønt *lasinn*, samanheng med engelsk *lazy* 'doven')

1 laus i festa, lealaus, skrøpelegein *lasen stige / eit lase bord*

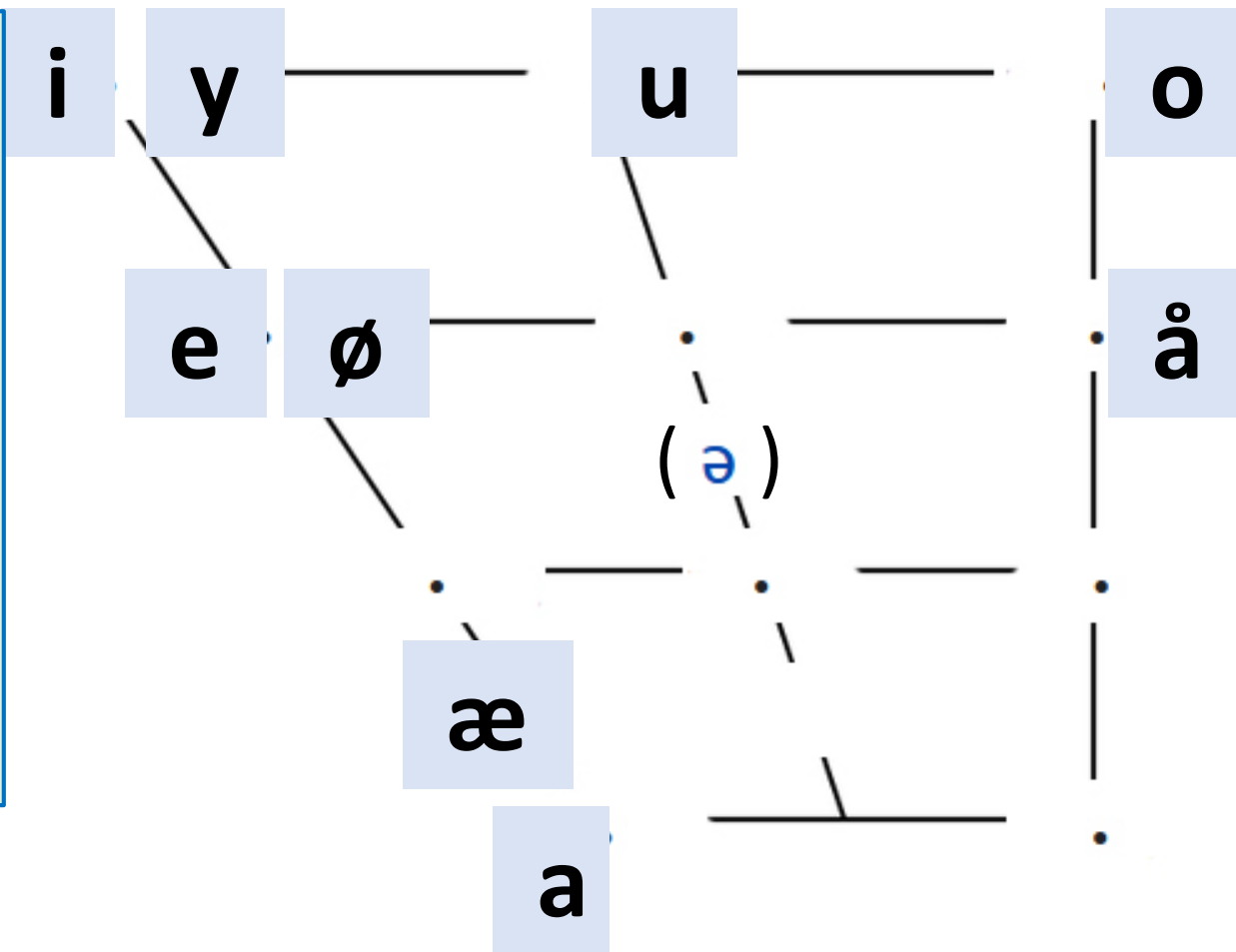
2 (ut)sliten, tafsete, filleteei *lasen bok*

3 trøytt, sliten, matt (II), skral

Vanleg fordeling/samsvar mellom lyd og bokstav

9 vokalar – 18 vokalfonem

Lise – *lisse*
lyte – *lytte*
lese – *lesse*
løse – *løsne*
tægje – *tægd*
late – *latt*
låse – *låst*
kose – *kost* (s.)
luse – *lussekatt*

Nynorsk

1 teie f2; el. tægje f2 (av 1 tåg)

1 fletta korg (av tæger)

2 handleveske fletta av tæger, skinnremser o a

tægd f1 (og norrønt *þægr* 'hugleg, kjær'; samanheng med tigge)

hugnad, glede (l), nytte (l) *ha tægd av noko*

Lise – *lisse*

lyte – *lytte*

lese – *lesse*

løse – *løsne*

tægje – *tægd*

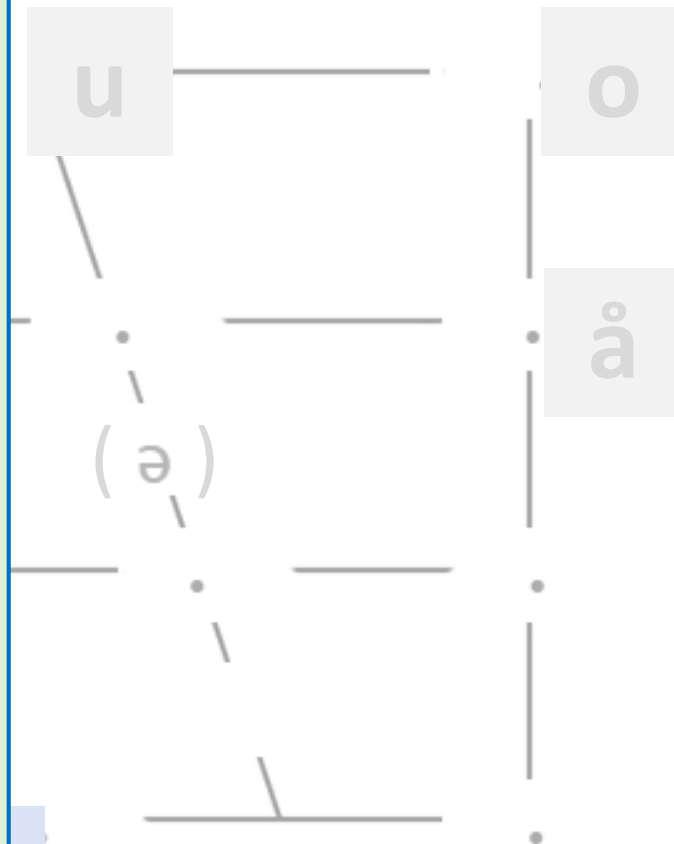
late – *latt*

låse – *låst*

kose – *kost* (s.)

luse – *lussekatt*

9 vokalar – 18 vokalfonem

/i:/ - /i/
/y:/ - /y/
/e:/ - /e/
/ø:/ - /ø/
/æ:/ - /æ/
/a:/ - /a/
/å:/ - /å/
/o:/ - /o/
/u:/ - /u/

Nynorsk

1 teie f2; el. tægje f2 (av 1 tåg)

1 fletta korg (av tæger)

2 handleveske fletta av tæger, skinnremser o a

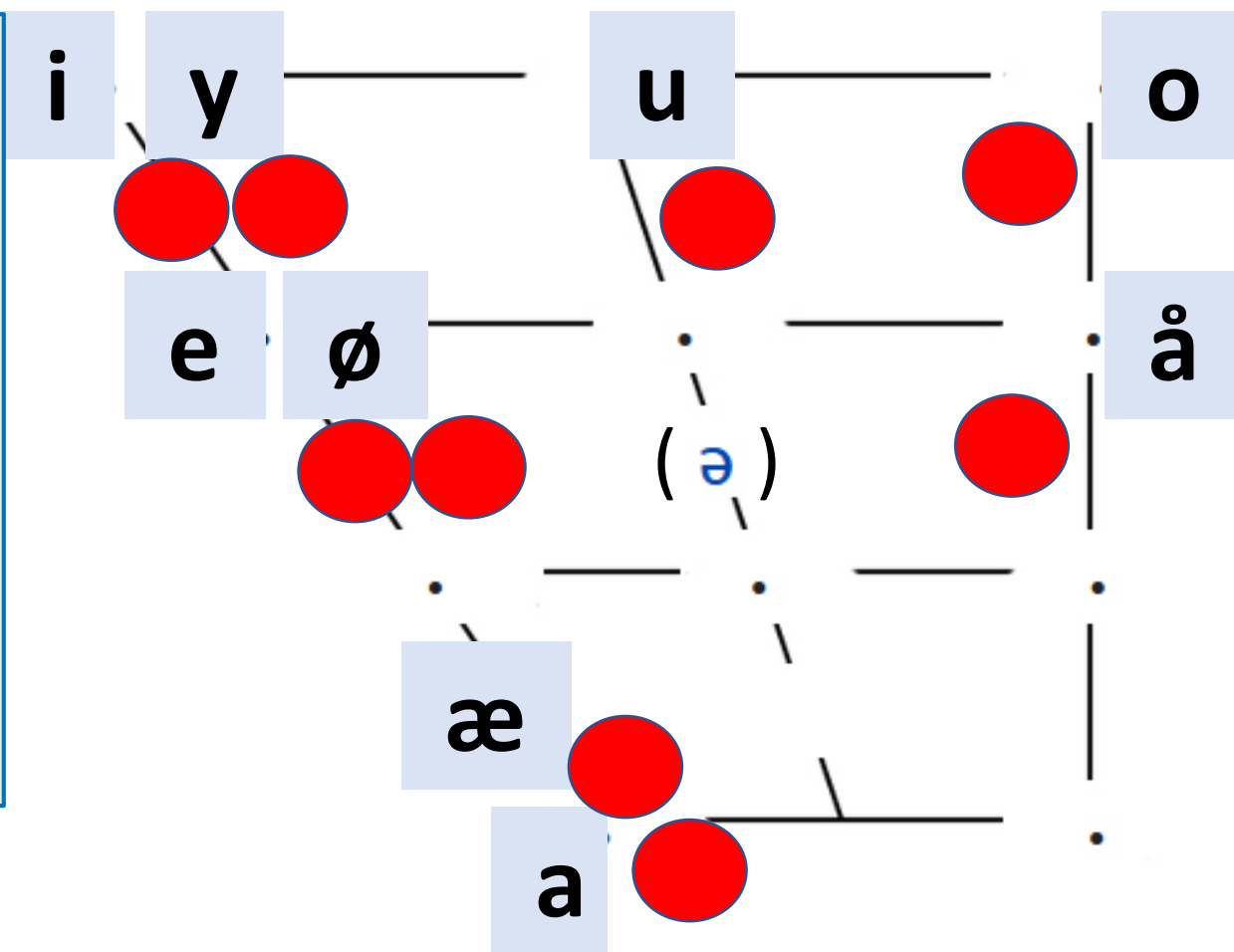
tægd f1 (og norrønt *þægr* 'hugleg, kjær'; samanheng med tigge)

hugnad, glede (l), nytte (l) *ha tægd av noko*

Vanleg fordeling/samsvar mellom lyd og bokstav

9 vokalar – 18 vokalfonem

Lise – lisse
lyte – lytte
lese – lesse
løse – løsne
tægje – tægd
late – latt
låse – låst
kose – kost (s.)
luse - lussekatt

hovudregel

vokal +/- dobbel konsonant

Nynorsk

1 teie f2; el. tægje f2 (av 1 tåg)

1 fletta korg (av tæger)

2 handleveske fletta av tæger, skinnremser o a

tægd f1 (og norrønt *þægr* 'hugleg, kjær'; samanheng med tigge)

hugnad, glede (l), nytte (l) *ha tægd av noko*

Lydsystemet i moderne norsk (fonologi)

(eg) *ser* /sɛ:r/

(eg) *er* /æ(:)r/

(ei) *ær* /æ:r/ (ærfugl)

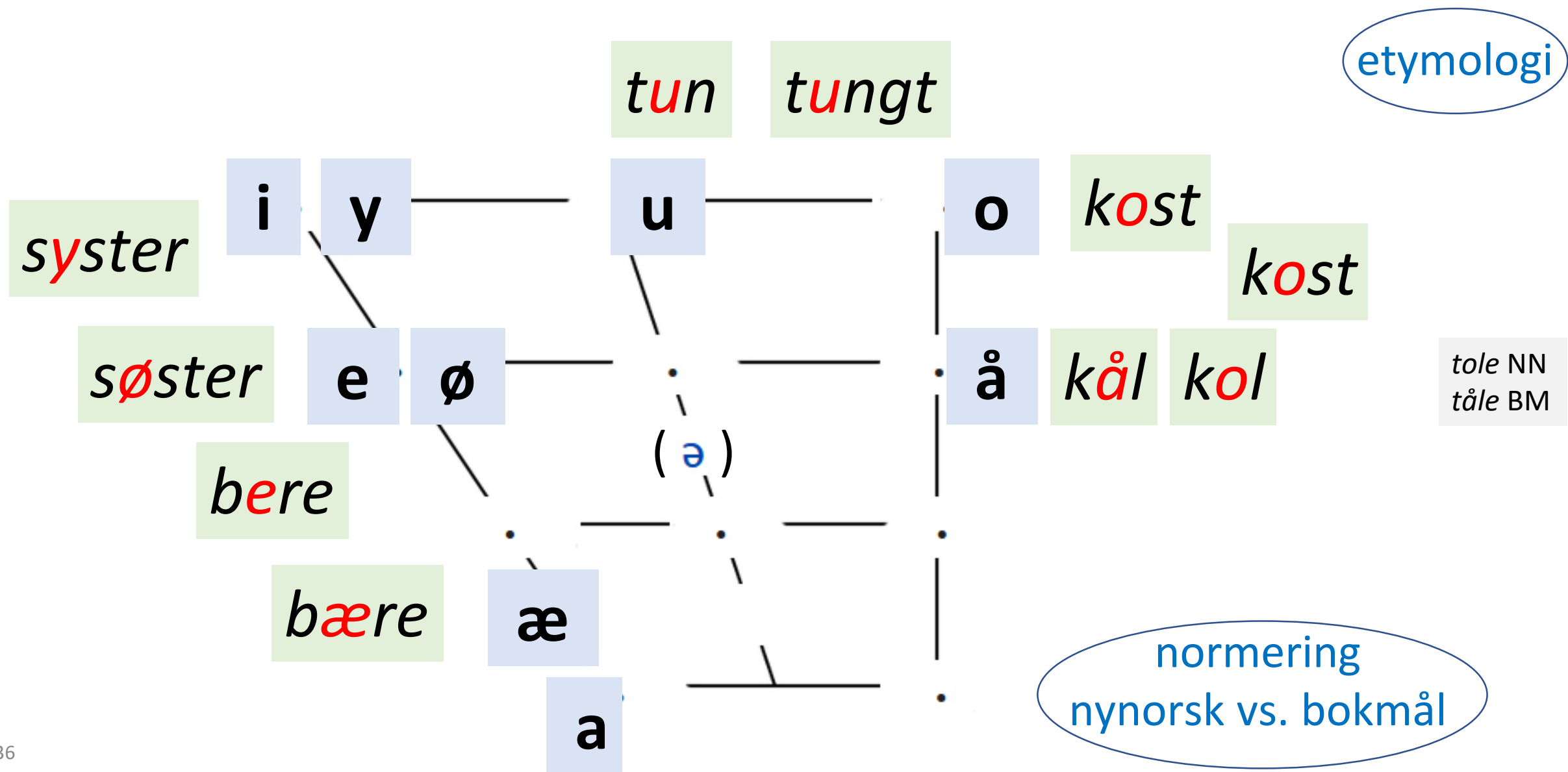
Er /æ(:)r/ (erbium)

bere/bære /bæ:rɔ/

NN / BM

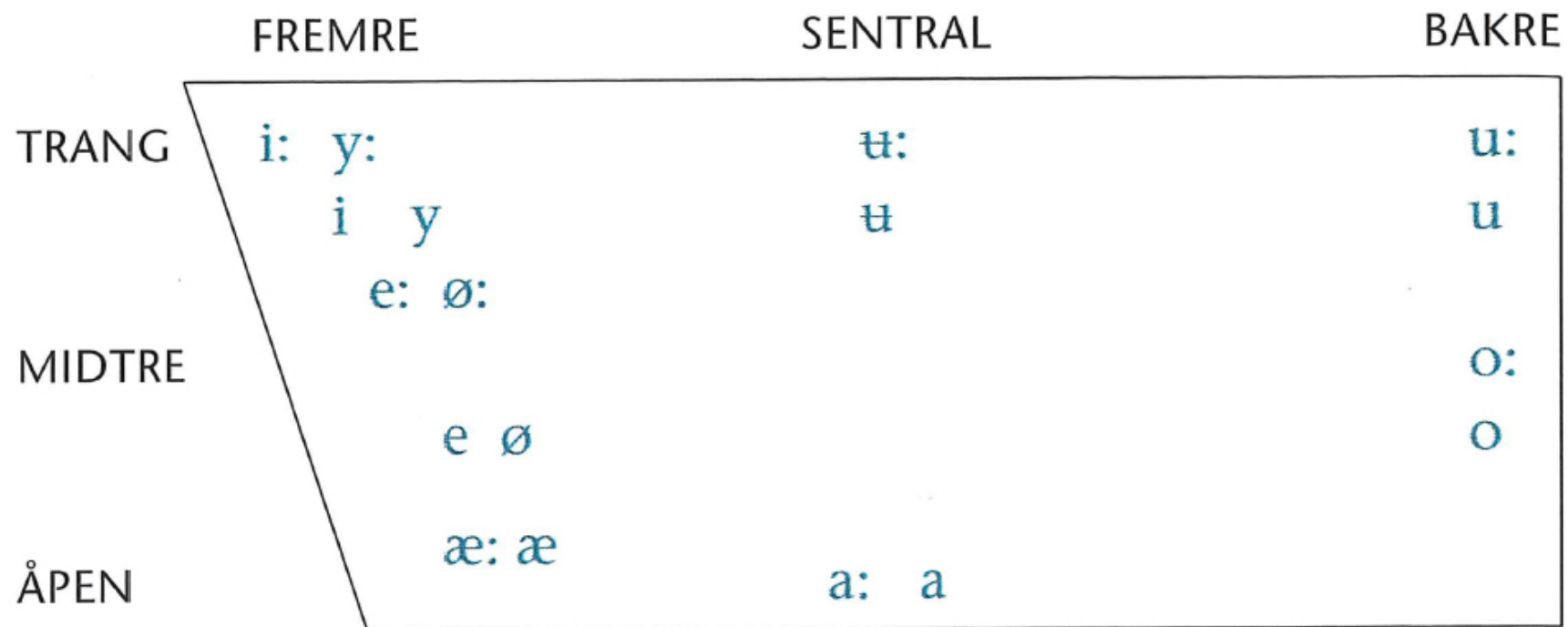
homonym
homofon

Variasjon/avvik frå regelen/mønsteret

Lydsystemet i moderne norsk (fonologi)

(idealisert/forenkla ut frå IPA-vokalfirkanten)

Vokalene i norsk med lydskrifttegn fra IPA-alfabetet

Vokalsystemet i gammalnorsk

	lange				korte			
	fremre		bakre		fremre		bakre	
	urunda	runda	urunda	runda	urunda	runda	urunda	runda
høge	/i:/	/y:/		/u:/	/i/	/y/		/u/
mellom- høge	/e:/	/ø:/		/o:/	/e/	/ø/		/o/
låge	/æ:/		/a:/	/ɔ:/	/æ/		/a/	/ɔ/

Diagrammatical details from the table:
 - A downward arrow points from /e/ to /æ/.
 - An upward arrow points from /æ/ to /e/.
 - A rightward arrow points from /a:/ to /ɔ:/.
 - A leftward arrow points from /ɔ:/ to /a:/.

Fig. 4:5 Det trykktunge vokalsystemet i tidleg norrønt

í, i; ý, y; é, e; ø, ø; æ; a, á; o; ó, o; ú, u

16

bíta v. (bite) **býta** v. (byte)

biti s. (bete) **bytta** s. (bytte/bøtte)

hér adv. (her) **fóra** v. (føre)

her(r) (hær) **gør(v)a** s. (<ger(v)a)

læra v. (lære)

bati s. (betring)

búr s. (bur)

burt adv. (bort)

bógr s. (bog)

bogi s. (boge)

bollr s. (ball)

bátr s. (båt)

í, i; ý, y; é, e; ø, ø; æ; a, á; o; ó, o; ú, u

bíta v. (bite) **býta** v. (byte)

biti s. (bete) **bytta** s. (bytte/bøtte)

hér adv. (her) **fóra** v. (føre)

her(r) (**hær**) **gør(v)a** s. (ger(v)a)

læra v. (lære)

bati s. (betring)

búr s. (bur)

burt adv. (bort)

bógr s. (bog)

bogi s. (boge) sv. båge

bollr s. (ball) vøllr > voll

bátr s. (båt)

í, i; ý, y; é, e; ø, ø; æ; a, á; o; ó, o; ú, u

bíta v. (bite) *býta* v. (byte) [bʏ:r]
biti s. (bete) *bytta* s. (bytte/bøtte)
 ↓ ↓
hér adv. (her) *fóra* v. (føre)
her(r) (hær) *gør(v)a* s. (ger(v)a)
 ↓
læra v. (lære)
bati s. (betring)

búr s. (bur) [bu:g]
 • *burt* adv. (bort)
 ↑
bógr s. (bog)
 • *bogi* s. (boge) sv. båge
 ↑ ↑
bóllr s. (ball) vøllr > voll
bátr s. (båt)

senking/opning

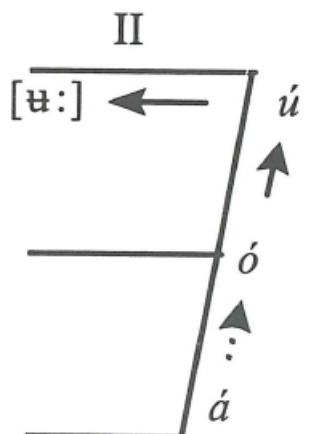
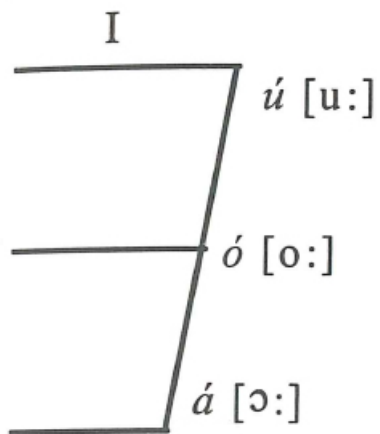
forskyving / samanfall

í, i; ý, y; é, e; ø, ø; æ; a, **á; ǫ; ó, o; ú, u**

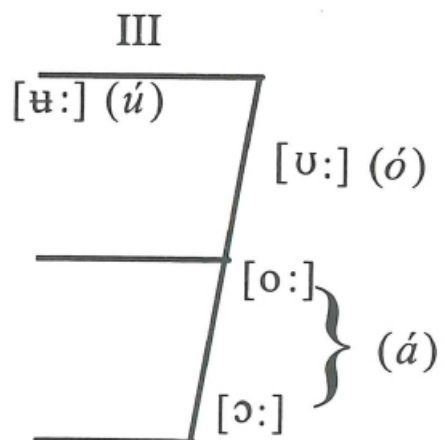
bíta v. (bite) *býta* v. (byte)

Bakre langvokalar på
1300-talet (etter *á* > [ɔ:])

Forskyvinga av
langvokalane

Uttale i dag (norrøn lang
opphavsvokal i parentes)

[bʉ:r]

búr s. (bur)

[bu:g]

• **burt** adv. (**bo**rt)

bógr s. (bog)

• **bogi** s. (**bo**ge) sv. båge

bǫllr s. (ball) vǫllr > voll

bátr s. (båt)

Skjekkeland (1997:47)

senking/opning

forskyving / samanfall

Lydendringar i trykksterk staving frå gammalnorsk til nynorsk (moderne norsk)

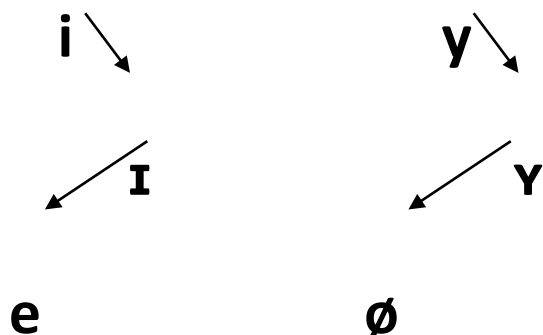
- **Senking/lågning og opning**

Det er først og fremst korte vokalar som blir utsette for senking/lågning og opning:

bíta > **bite**, men **biti** > **bete** (nn, bm; men også *bit* /bi:t/)

Martin Skjekkeland (1997:51) ser for seg opning som eit mellomsteg før lågning:

Norr.

Lydendringar i trykksterk staving frå gammalnorsk til nynorsk (moderne norsk)

- **Kvantitetsomlegginga**

Kvantitetsomlegginga tvingar fram **vokal- eller konsonantlenging**, som kan gje ulike resultat i ulike dialekter:

koma > *kå:ma/kå:me; kamma/kamme*

vera > *ve:ra/væ:ra/ve:re/væ:re* eller *verra/værra* ...

Kvantitetsomlegginga kan også resultere i ulike endingsvokalar, som i neste omgang eventuelt kan føre til ulik påverknad på rotvokalen (sjå neste punkt **jamning**)

hari, obl. **hara** > *ha:ra* > *hå:rå* (gausdøl: *hära*)

Lydendringar i trykksterk staving frå gammalnorsk til nynorsk (moderne norsk)

- **Jamning (tiljamning og utjamning)** (regressiv el. progressiv fjernassimilasjon)
Etterfølgjande vokalar kan påverke rotvokalen i opphavlege kortstavingsord slik at vokalane blir meir like kvarandre (tiljamning) eller heilt like (utjamning):

svala/s(v)ǫlu > **sulu**

vera > **vårå/vara** (ikkje gausdøl)

Vokalharmoni i trykksvak staving (rotvokalen påverkar endingsvokalen):

hólo s., f. jv. (*hola/holu*)

hale s. m. (eig. jv.) (*hali/hala*)

súlu s. f. jv. (*svala/svǫlu*)

súle s. m. (*sóli/sóla*)

har **skrívi**

har **vóre**

- men *kaku* (og *kake*)

Lydendringar i trykksterk staving frå gammalnorsk til nynorsk (moderne norsk)

- **I-omlyd og velar i-omlyd** (regressiv og progressiv (fjern-) assimilasjon):
i, j, g eller *k* kan føre til heving/farging eller diftongering av rotvokalen:

komit > **kømmi** (ikkje gausdøl); **stegit** > **sti**; **vegr** > **veig**

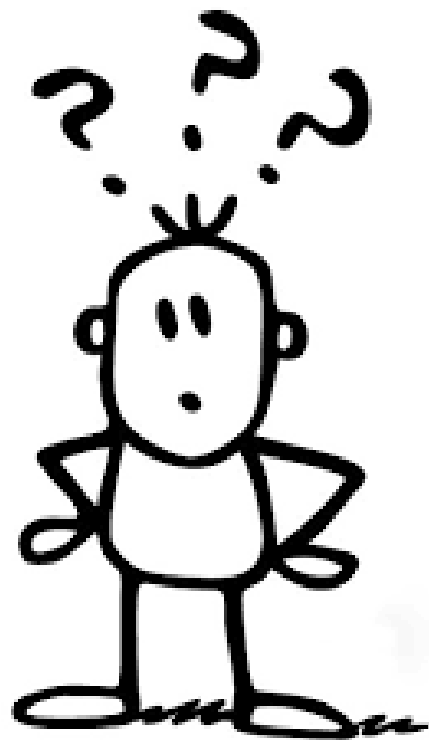
Lydendringar i trykksterk staving frå gammalnorsk til nynorsk (moderne norsk)

- **Palatalisering (d, l, n, t)**

Visse konsonantsamband kan palataliserast, og palatalen kan då fungere som eit i-/j-element som kan føre til heving/farging eller diftongering av rotvokalen (sjølve palatalen kan forsvinne igjen, mens vokalendringa kan bli ståande):

- **hann** > *hejn/hæjn*; *heinn/hæinn*; *henn/hænn*

Korleis skal ein skriftfeste dialekt?

Korleis skal ein skriftfeste dialekter?

Norvegia

*a à á â ã a p b ḃ c d ḋ ḋ đ e é ê ə ə ε
g ġ ġ^w ġ h i ì í î ï ï ï ï ï j k k̇ k̇ l t ṫ ṫ l̇ l̇ m
ṅ ṅ ṅ ṅ o θ ó ô õ o ò p q r ṙ ṙ ṙ s ṡ ṡ
t ṫ ṫ u ù ú û u v w x y ý ẏ ẏ z æ œ ø å å̇ å̇*

*ö ö ö oo o o ö ö o o ô o o ô
õ ö ö̇ oo oo o o o o o o õ ò ó ô*

https://no.wikipedia.org/wiki/Johan_Storm

Vokal-Tavle¹⁾.

		Urundede			Rundede				
		Bagre	Mellemste	Fremre	Bagre	Mellemste	Fremre		
Høie	{		ɿ russ. syn	i īs i østn. <i>fisk</i> ɿ eng. fish	u Tel. t. <i>dū</i> ū vestn. eng. <i>füll</i>	u østn. <i>hūs</i> ü Sol. sv. <i>hūs</i> ü østn. <i>säu</i>	y V. Tel. <i>ny</i> , fr. <i>nu</i> y østn. <i>nȳ</i> ï Sol. <i>nī</i> ÿ østn. <i>höy</i>		
		Midtre	{	á vestn. <i>jä</i>	ə Tøns. <i>fəsk</i> ə østn. <i>vīsə</i>	é vestn. d. <i>sē</i> e østn. <i>sē</i> , fr. <i>été</i> ę <i>hešt</i>	ō norsk <i>jō</i> o t. so	ö Tøns. <i>dō sō</i> ò Tel. <i>gött</i> fr. <i>botte</i>	ø <i>sēt</i> ; ø (lab.) <i>søt</i> ö <i>sött</i> ; ö (lab.) <i>vöri</i>

Norsk Lydskrift.

1) Jfr. Norv. I, 22. 25. Det vil sees, at mit Princip for Vokalbetegnelsen som for Lydskriften overhovedet har været at gjøre den let forstaaelig, navnlig for Nordmænd. De alm. norske Vok. betegnes ved Skraaskrift, de ualm. ved Retskrift. Bitegn antyder Lydlighed: á nærmer sig til ä, é til i, ï til ü, ö til ö, ü til y, ū til o, osv. Omvending betegner dunkle Lyd: v dunkelt a, ə dunk.e, ɿ dunk. i.

Urundede

Rundede

2. Vokaler.

Høie

Skraa-

a dybt, å høit, e i o u y æ ø lukkede.

å høit, ø e i ö ü y ä ö aabne.

é høit, ə dunkelt e. œ dybt ø. v eng. u i but.

Midt

skrift.

û mellem u og o. ü mellem u og y. ï mellem i og y.

ʔ tilbagetrasket i.

Lave

Ret-

a extra dybt. å extra aabent.

skrift. { o u y europæiske. ə ö ø ö œ tilbagetrukne.

Streg over Vokalen betegner Længde: \bar{a} , \acute{a} , \ddot{a} , \mathring{a} , \bar{e} , \bar{i} osv. Korthed betegnes ikke.

norske Vok. betegnes ved Skraaskrift, de ualm. ved Retskrift. Bitegn antyder Lydlighed: \acute{a} nærmer sig til \ddot{a} , \acute{e} til \ddot{e} , \ddot{i} til $\ddot{ü}$, \acute{o} til \ddot{o} , $\ddot{ü}$ til y , \acute{u} til o , osv. Omvending betegner dunkle Lyd: v dunkelt a, \acute{e} dunk.e, $\ddot{?}$ dunk. i.

LYDVERK

Å få oversikt over lydverket er noko av det viktigaste og vanskelegaste ein støyter bort i dialektarbeid. For å kartleggje lydane i gausdalsmålet er stort sett dei lydteikna J. Storm har i Norsk lydskrift (Norvegia) tekne i bruk. Det kan vera tvil om teikna i rad ein gjev att uttala heilt rett. I alle fall blir det meir nøye enn om ein følgjer den upresise teiknbruken og skrivemåte til skriftspråka. Men å bruke lydskrift når ein skriv dialekt, blir for tungvint. Dersom ein normaliserer noko, kan ein gje att eit ganske korrekt lydbilde på skrift, jfr. rad to. I lydverket til gausdøl kan ein finne ganske mange vokalar og diftongar. Nyare drag i målet gjer at det kan finnast parallelle førekomstar som evt. ligg nær opptil kvarandre, og elles så har t.d. ikkje tvelydane i gausdalsmålet vorte så forenkla som lenger nord i Gudbrandsdalen.

VOKALAR

/a/ = a - vanleg norsk a-lyd: /ra:r/ - rar

/e/ = e - vanleg, trong e-lyd, kan vera litt difftongert: /pe:n/ - pen.

/é/ = é - høg trong e-lyd som nærmar seg /i/: /hu:sé/ - huse (dat).

/ə/ = e - slapp e-lyd i trykklett stilling: /la:gə/ - lage 'prate'.

/e/ = e/æ - vokal som er mellom /e/ og /æ/: /de/ - de 'det'.

/i/ = i - vanleg, trong i-lyd: /fi:n/ - fin.

/o/ = o - vanleg, trong o-lyd: /o:ro/ - oro 'uro'.

/u/ = u - trong og mørk u-lyd som nærmar seg /u/ (europeisk 'u'):
/gu:t/ - gut.

/ʉ/ = u - vanleg, trong u-lyd kan finnast i ord som Ukeslutt.

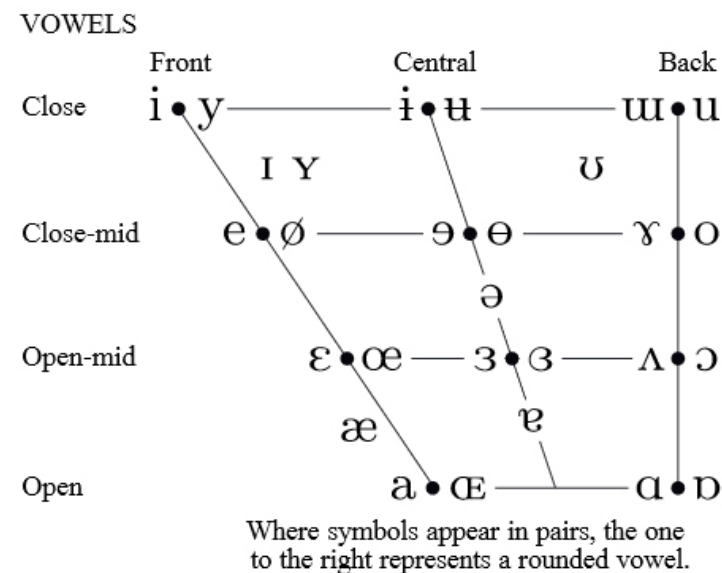
/y/ = y - vanleg, trong y-lyd: /fyst/ - fyst 'fyrst'.

/æ/ = æ - brei og open æ-lyd: /læ:rə/ - lære.

/ø/ = ø - noko mørk ø-lyd: /ø:s/ - øss 'oss'.

/å/ = å - vanleg, norsk å-lyd: /nå:ri/ - Nåri 'Noreg'.

Urundede			
	Bagre	Mellemste	Fremre
Høie		ɨ russ. syn	i īs i østn. fisk ɨ eng. fish
Midtre	ä vestn. jā	ə Tøns. fəsk ə østn. vīsə	é vestn. d. sē e østn. sē, fr. été ɛ hɛst
Lave	a alm. østn. jā a Sol. sv. jā	v Sol. gøtt eng. but	æ østn. lærə ä østn. ällə, rægg eng. man

fəsk
hɛst
læ:rə

fəsk
høst/hɛst/hæst
læ:rə

Synkron målføregransking vs. diakron målføregransking

språkhistorie, historisk lingvistikk

synkron
lydskrift

Norvegia
fəsk
hɛst
lǣrə

IPA
fəsk
hɛst, hɛst, hæst
læ:rə

synkron
lydskrift

Norvegia
fǣsk
hęst
lǣrǣ

IPA
fəsk
həst, hɛst, hæst
læ:rə

etymologisk
lydskrift

fiskr > fisk /fesk/
hęst > hęst /hest/hæst/
lǣrǣ > lære

ì
è

Utkast til noteringssystem

Grå bokstav(ar) = stumme konsonantar; står i oppslagsforma for å gjere det lettare å kjenne att / finne ordet, t.d. *ég* /e:/, *dèt* /dæ:/, *fyrst* /fyst/, eller der ein får tjukk l av rd (rð) *gard* /gaL/.

á, é... aksent over vokal = lang vokal [a:], [e:]

à = /å/ som resultat av jamning i ord med historisk a (*làgà, bàkà, gràn*)

ä = /e/ eller /æ/ som resultat av tidlegare palatalisering; vanlegvis <a> i normert nynorsk

è = /æ/ i ord med historisk e (*eta > æta*)

ë = /ø/ i ord med historisk e (*elleve > øllev*)

ì = /e/ i ord med historisk i (*skilt > skjelt*)

ķ = [ç], kj-lyden, som i *kilo, kynisk*

ĺ = [r], tjukk l av l i oppslagsord

L = [r], tjukk l i fonemskrift, /ga:L/ = [ga:r]

ò = /å/ i ord med historisk uttale av o (botn, komma)

ó = /o:/ spesielt der ein på «nynorsk standarduttale» ville ha hatt kort uttale (*hòl > hól*)

ö = /ø/ der det vanlegvis står <o> i normert nynorsk (*voll > völl*)

ŗð = [r], tjukk l /L/ av rð i oppslagsord

ş = [ʃ], sj-lyden i oppslagsord, som i *Oşlo*

ſ = [ʃ], sj-lyden i fonemskrift, som i /Oʃlo/

ù = /o/ i ord med historisk uttale av <u>, t.d. <brùn> = [bru:n], /bro:n/

ü = /u/ der dei fleste dialektene har /o/-uttale (*bukse > bükse*)

ỳ = /ø/ senking av opphavleg y til ø; (*kyrkje > kjørkje*)

[] = IPA, lydskrift, // = fonemskrift

Historisk kort i

Historisk kort *i* er meir eller mindre uendra i lang staving:

fisk s. m. NN/BM: *fisk*; GN: *fiskr*

Men: *skilt* s. n.

Men kort *i* kan bli senka i kort staving (og lenga), t.d.:

dég (< *pik*), som mest truleg har oppstått i analogi til *ég* (< *ek*), og i kontrast til *dèt* (< *pat*).

tél prep.; NN/BM: *til*; GN: *til*

vèta v. st. jv. /væ:ta/; NN: *veta/vita*; GN: *vita* (her må *i* ha blitt senka til *e* før neste senking)

GN: *vika/viku*
GD: *vikua*
NN: *veke*

I trykksvak stilling kan *i* stå i somme bøyingsformer (vokalharmoni), eller han kan vere senka til *e* av ulik kvalitet avhengig av bøyingsform (partisipp vs. dativ).

Eitt ord med opphavleg lang *i* fortener eventuelt bruk av <*ì*>, og det er <**šlik**> /ʃle:k/, GN: *slíkr*. Dette er eit unntak sidan lang *i* i utgangspunktet ikkje burde bli senka.

Historisk kort i

<i> = /i/

<ì> = /e/, /e:/

Historisk kort y

Jf. *i* i lang staving vs. kort staving
> senking

nyste v. sv.; NN: *nyste/nøste*; BM: *nøste*

fyrst adv., /fyst/; NN: *fyrst/først*, GN: *fyrst*

ógafyr prep. /o:gafør/; NN: *ovanfor*; GN: *ofan fyrir*, *fyrir ofan* (f/v > g) (Sør-Fron: *ogofor*)

för?

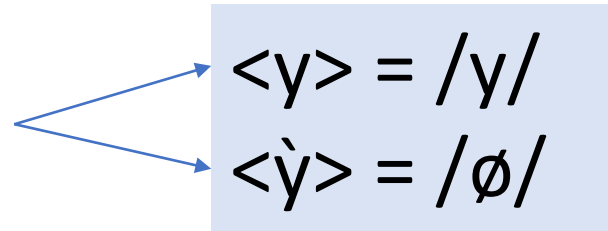
(men: *fyrråtom*, prep.)

Jf. også: *spyrja* v. /spørjə/; NN: *spyrja/spørja*; GN: *spyrja*

kyrkje s. f. /kjørkjə/, NN: *kyrkje*, GN: *kirkia*

ï?

Historisk kort y

Historisk kort e

GN: *mik*

↓
inkonsekvens, utfordring...

?
é pron. NN: *eg*; GN: *ek*; obj.: *meg* ì ?

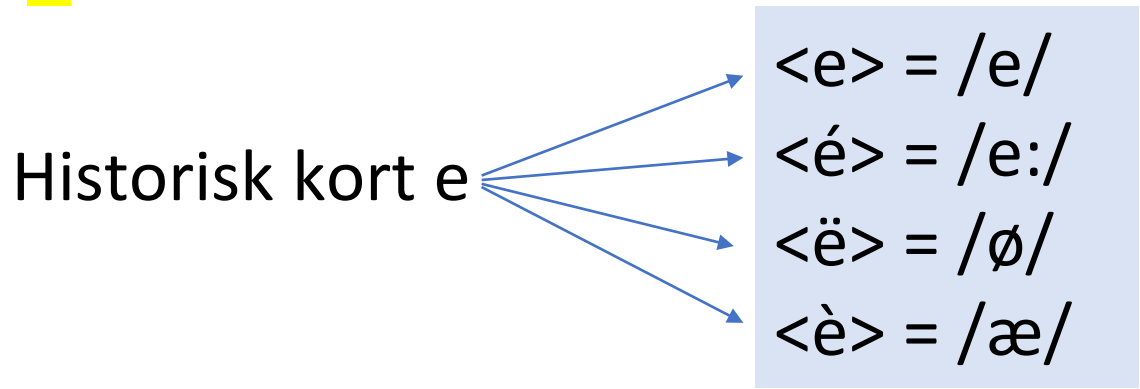
ëlleve det. /ølev/; NN/BM: *elleve*; GN: *ellifu*

èta v., st., jv. /æ:ta/; (*èta, èt, ét, har ete/eti*), NN: *eta, et, åt, har ete*, GN: *eta, etr, át, hefir etit.*

↑
(analogi)

ställ s., m. [stell], GN: *stallr*, NN/BM: *stall*, t.d. *dyra i stallen*

(steill s., n. [steil], GN: *stell*, NN/BM: *stell*, t.d. *ha alt på stell*) vèig s. m. /væig/

Historisk kort ø

Sjølve vokalen ø er allereie open og runda, og det er ikkje denne vokalen som er venta å ha gjennomgått flest endringar i ulike kontekstar.

Mogleg døme:

pøse s. f. /pø:fə/, NN/BM: *pølse*, isl.: *pylsa*

sjølv det. /ʃølv/, NN: *sjølv*; BM: *selv*, *sjøl*; GN: *sjalfr*

ö ?

Historisk kort æ

Historisk kort æ fall allereie i norrøn tid saman med kort e.

Under termen «historisk kort æ» kunne ein eventuelt vurdere å ta med opninga av kort *a* mot æ i mellomnorsk tid, t.d.:

pat > pæt > dæ

Gausdøl /dæ/ (*det*, det.) kunne altså eventuelt skrivast som

dät, *dæt* eller *dèt*

Men av omsyn til dagens rettskriving er nok *dèt* den «beste» varianten.

Historisk kort a

/æ/

äka v. st. jv. /æ:ka/, (**äka**; **èk**, *ék, éki*) NN: *aka* (**aka**; **ek**; *ok, eke*); BM: *ake*; GN: *aka* (**aka**; **ekr**, *ók, ekit*)

gränn s. n. NN: *grann*; BM: *grann*; GN: *grand*; dømme: *lite gränn*

ask, s. f.; NN: **ask**/*eske/øskje*; BM: *eske*; GN: **ask** (og *eski*)

kaku s., f. jv. /ka:ku/; NN: *brød*, jf. GM: *kaka*, obl.: *køku* – brød

àv prep. /åv/ (sjå også *tà*); NN/BM: **av**; GN: **af**

Historisk kort a

<a> = /a/, /a:/

<ä> = /æ:/, /e/

<à> = /å:/, /å/

resultat av i-omlyd eller palatalisering

resultat av jamning eller lenging og kv.endr. á > å

Historisk kort a

/æ/

äka v. st. jv. /æ:ka/, (**äka**; **èk**, *ék, éki*) NN: *aka* (**aka**; **ek**; *ok, eke*); BM: *ake*; GN: *aka* (**aka**; *ekr, ók, ekit*)

gränn s. n. NN: *grann*; BM: *grann*; GN: *grand*; dømme: *lite gränn*

ask, s. f.; NN: **ask**/*eske/øskje*; BM: *eske*; GN: **ask** (og *eski*)

kaku s., f. jv. /ka:ku/; NN: *brød*, jf. GM: *kaka*, obl.: *køku* – brød

àv prep. /åv/ (sjå også *tà*); NN/BM: **av**; GN: **af**

Historisk kort a

<a> = /a/, /a:/

<ä> = /æ:/, /e/

<à> = /å:/, /å/

resultat av i-omlyd eller palatalisering

resultat av jamning eller lenging og kv.endr. á > å

Historisk kort o

Historisk kort o

Først: á > å

Bokstaven <å> i moderne norsk er først og fremst ein representasjon av gammalnorsk <á>, t.d. *bátr* > *båt*, som var ein lang vokal.

I yngre norrøn tid endra lang a kvalitet til ein runda, bakre vokal, som då meir eller mindre fall saman med lyden representert av <o>, som var eit omlydsprodukt av kort a, jf. ek *kalla* – vér *kollum*.

Sidan dei to moderne norske skriftspråka gjennom rettskrivingsreformene av og til er meir ortofone i staden for etymologiske, kan bokstaven <å> også representere historisk kort /o/ (t.d. bokmål: (*har*) *båret* vs. nynorsk; (*har*) *bore*; GN: *borit*) og vil derfor måtte behandlast under o.

Historisk kort \varnothing

Kort a + u-omlyd = \varnothing (eg *kalla*, *vér k \varnothing llum*)

\varnothing er i moderne islandsk meir eller mindre konsekvent representert som <ö>. I nyorsk og bokmål kan ein finne både <ø> og <o>, t.d. *h \varnothing vding* eller *hovding* (GN: *h \varnothing fdingr*), men berre *voll* (GN: *v \varnothing llr*).

b \varnothing ll s., m.; /b \varnothing ll/; NN/BM: *ball*; GN: *b \varnothing llr* elles i sms., t.d.: *ballh \varnothing fuð* (rundt hovud); men verbet *balla* (sv.): balle, pakke (saman); sml. også dansk *bold*

gr \varnothing n s. f. /gr \varnothing :n/, best.: *gr \varnothing na*; NN/BM: *gran*; GN: *gr \varnothing n*; kortstava med seinare vokallenging; ikkje jamning i best. form

t \varnothing ng s. f.; /t \varnothing ng/; NN: *tong*; BM: *tang*; GN: *t \varnothing ng* Men (?): **s \varnothing ks** s. f. /s \varnothing ks/ NN/BM: *saks*; GN: *s \varnothing ks*

v \varnothing ll s. m., jf. også *V \varnothing llsbrua*, Østre Gausdal; NN/BM: *voll*; GN: *v \varnothing llr*; IS: *v \varnothing llur*

Historisk kort \varnothing

<à> = /å/
<ò> = /å/, /å:/
<ö> = /ø/
<ó> = /o:/

$\varnothing > o > /o:/$

Ûffsól = *Oppsal*, stadnamn/gardsnamn i Østre Gausdal;
GN: *Uppsalir*, dat. *-s \varnothing lum*, fleirtal (stad/gard som ligg høgt)

Historisk kort o

Historisk kort o i trykksterk staving kunne halde på kvaliteten i overvektsord:
bòtn s.; NN: **botn**, GN: **botn**

hòvne v. sv.
hóven adj.

Elles også i jamvektsord som enda på a:

bògà s. m. jv. /bå:gå/; NN: **boge**; BM: *boge, bue*; GN: **bogi** (obl. *boga*)

Gausdalsdialekta skil seg frå nynorsk normaluttale ved at dei fleste korte o-ane blei lenga til ó, som deretter blei skove oppover: [o] > [u]:

hól s., n., /ho:L/, NN: **hòl**, BM: *hull/høl*, GN: **hol**

hólo s., f. jv., NN: **hole**; BM: *hule*; GN: **hola**, obl. *holu*

Legg merke til:
sòvå – *söv*, *sóv*, *har sóve*

Kort o kan også bli opna litt: **öss**, NN/BM: **oss**; GN: **oss**

Eit spesielt fenomen er at enkelte ord har fått utviklinga [o] > [ʉ]:

skorpe > **skürpe**; **koffert** > **küffert**; **skjorte** > **skjürte**; (lang o) **sole** > **süle**

Historisk kort o

<o> = /o/
<ò> = /å/, /å:/
<ó> = /o:/
<ö> = /ø/
<ü> = /u/ (behov for anna teikn?)

Sml. NN vs. BM:
boge – *bue*
hòl – *hull*
toll – *tull* (SV)

Historisk kort u

Som i nynorsk og bokmål kan historisk kort *u* halde på den opphavlege lyd kvaliteten, som t.d. i <tung> = /tong/, men blir elles skove framover, som i <tun> = /tu:n/.

Utviklinga av kort *u* oppfører seg stort sett som kort *u* i dei fleste dialektene, men ein får ofte [ʊ]-uttale framfor lang konsontant der ”standardmåla” vanlegvis har [u]-tale:

sküffe, krükke, sükker, bükse, bükte, fükt/füktig

Historisk lang *u* har eit spesielt unntak i gausdøl, som ikkje er vanleg i ”standardmåla”: **brùn** adj. /bro:n/, [bru:n], NN: **brun**, GN: **brúnn** <brún<

Også avleiingsprefikset ù-

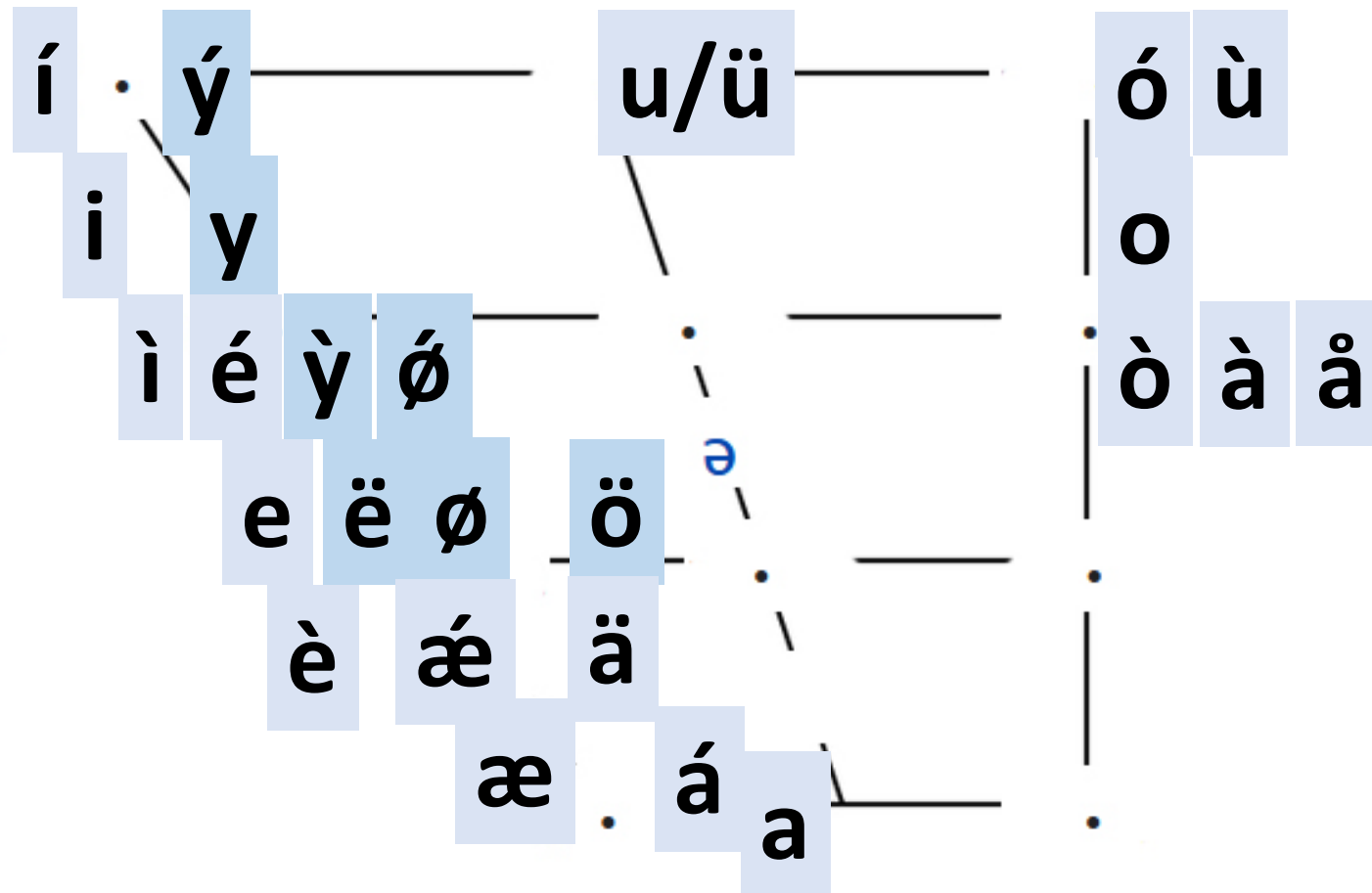
Historisk kort u

<ù> = /o/, /o:/'

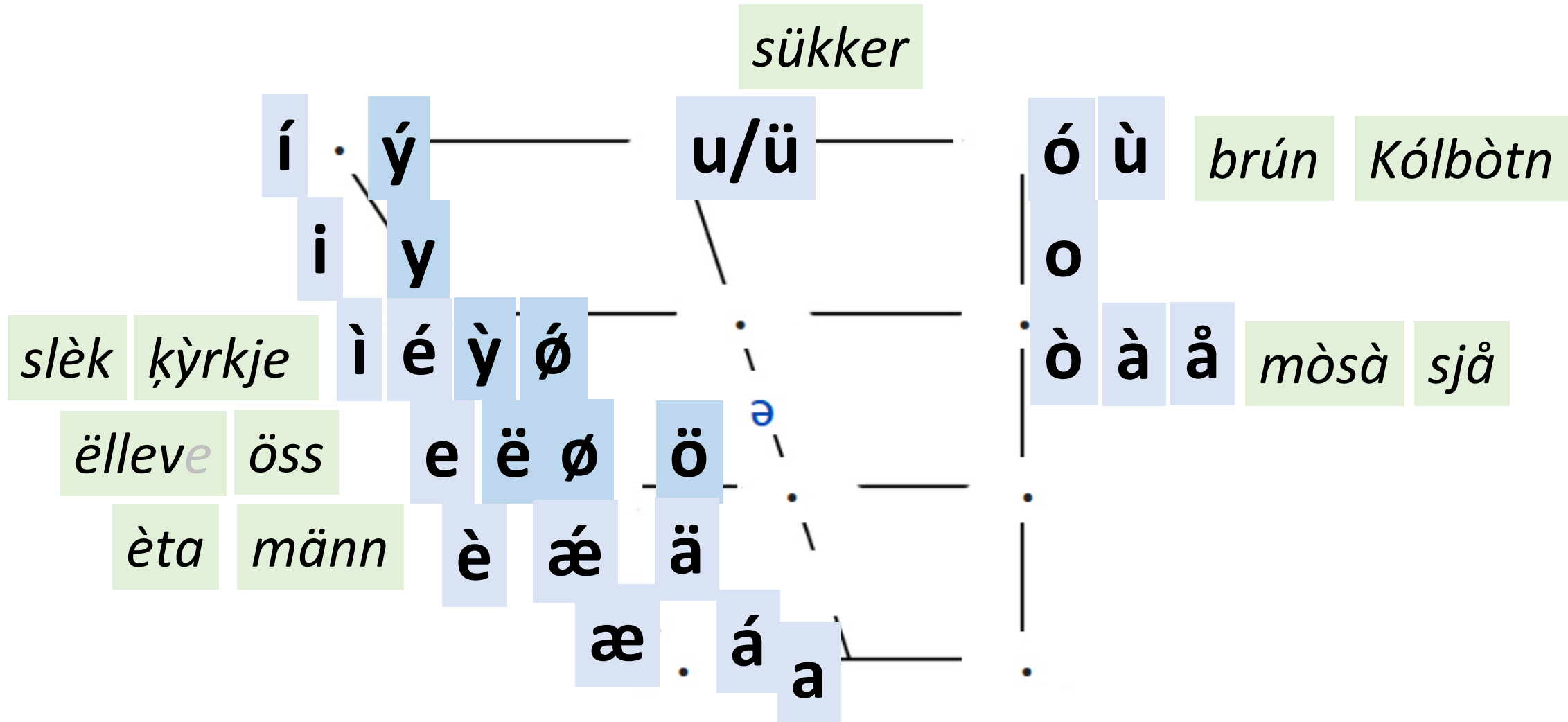
<u> = /u/'

<ü> = /u/'

Etymologisk notering av vokalar i gausdalsmålet

Etymologisk notering av vokalar i gausdalsmålet

Takk!

jens.haugan@inn.no

Litteratur

Haugen, O. E. 1998. *Grunnbok i norrønt språk*. 3. utg. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Heggstad, L., Hødnebo, F. & Simensen E. 1990. *Norrøn ordbok*. 4. utg. av Gammalnorsk ordbok. Oslo: Det Norske Samlaget.

Kulbrandstad, L. A. & Kinn, T. 2016. *Språkets mønstre. Norsk språklære med øvingsoppgaver*. 4. utg. Oslo: Universitetsforlaget.

Mæhlum, B. & Røyneland, U. 2012. *Det norske dialektlandskapet*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Skjekkeland, M. 1997. *Dei norske dialektane*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Storm, J. B. 1908. *Norvegia. Tidsskrift for det norske folks maal og minder*. 1884, 1902, 1908. Kristiania: Grøndahl & Søn.

Vestad, J P. 1983. *Gausdalsmålet*. Gausdal dialekt- og mållag.

...

...